

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΕΚ ΣΦΑΚΙΩΝ (1799 - 1832)

Εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τοῦ προσφάτως ἰδρυθέντος ἐν Ἡρακλείῳ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης¹ περιήλθον μεταξὺ ἄλλων ἀξιολόγων ἀνεκδότων ἐγγράφων² ὅκτω τοιαῦτα προερχόμενα ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τῆς ἐκ Χώρας Σφακίων ἱστορικῆς οἰκογενείας τῶν Βουρδουμπάδων, ἀναφερόμενα εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1799 - 1832 περίοδον καὶ περιέχοντα πληροφορίας ἀφορώσας εἰς τε τὴν ἐν γένει κατάστασιν τῶν Σφακίων κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καί, εἰδικώτερον, εἰς πρόσωπα τῆς ἀνωτέρω οἰκογενείας ἐπιφανῆ κατασχόντα θέσιν κατὰ τοὺς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγῶνας.

Αἱ περὶ τῶν Σφακίων κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας εἰδήσεις παραμένουν εἰσέτι ἐν πολλοῖς συγκεχυμένοι καὶ ἀντιφατικοί, διότι πηγάζουν, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ μαρτυρίας εἴτε ἐντοπίων περὶ πλείονος τῆς ἐγχωρίας δόξης ἢ τῆς ἀληθείας ποιησαμένων³, εἴτε μὴ ἐντοπίων ἐπιπολαίως καί, τρόπον τινά, μὲ ρομαντικὴν προκατάληψιν γνωρισάντων τὴν ἱστορικὴν ἐπαρχίαν⁴, εἴτε τέλος προσώπων ἐχθρικῶς

¹) Τοῦτο ἰδρύθη μερίμνη τῆς ἐν Ἡρακλείῳ Ἑταιρίας Κρητικῶν Ἱστορικῶν Μελετῶν, ἤρξτο δὲ λειτουργοῦν ἀπὸ τῆς 24 Μαΐου 1953. Περὶ τῶν ἐν σὺτῷ συλλογῶν βλ. Στ. Ἀλεξίου, Ὁδηγὸς τοῦ Ἱστορικοῦ Μουσείου Κρήτης, Ἡράκλειον 1953. Κατὰ τὸν Ὄργανισμὸν τοῦ Ι. Μ. Κ. (ἄρθρ. ΙΙ, § 4) λειτουργεῖ ἐν αὐτῷ τμήμα Βιβλιοθήκης καὶ Ἀρχείου, «ἐν οἷς θέλουσι συγκεντρωθῆ τὰ περὶ Κρήτης εἰδικὰ συγγράμματα, ἱστορικῶν ἐνδιαφέροντος ἔγγραφα, φωτογραφία κλπ.»

²) Ἐξ αὐτῶν, ἀνερχομένων εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας, θὰ ἐκδοθῆ προσηχῶς τὸ Πρωτόκολλον τοῦ Ἀρχηγείου τῶν Ἀνατολικῶν Ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1878.

³) Ἡ Ἱστορία τῶν Σφακίων τοῦ Παπαδοπετράκη ἀποβαίνει ἐνίοτε «ἐκθεσις συνηχοῦς καὶ ὑβριστικῆς καὶ μικροχόλου μεμμυμοιρίας» (ὁ χαρακτηρισμὸς ἀποδίδεται ἐμμέσως ὑπὸ τοῦ Ψιλάκη, Γ, 601 - 602, ὑποσ. Πρβλ. καὶ Κριάρη [νέα ἐκδ.], 299). Ἐν τούτοις χρησιμοποιεῖται σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως ὡς βιβλίον ἱστορικὸν ὑπὸ τῶν διὰ τοὺς πολλοὺς περὶ Σφακίων γραφόντων (βλ. λ. χ. τὸ περὶ Σφακίων ἄρθρον τοῦ Λ. Ε., ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἀνακριβειῶν τοῦ Παπαδοπ. ἐπαναλαμβάνεται καὶ τὸ ὅτι τὰ Λευκὰ Ὅρη εἶναι ὑψηλότερα τῆς Ἰδης (βλ. Παπαδοπ., 10). Ἀμφιβολίας διὰ τὴν γνησιότητα τῶν παρὰ τοῦ Παπαδοπετράκη δημοσιευομένων ἐγγράφων ἐξέφρασε καὶ ὁ Β. Λαούργδας («Κρητικά Χρονικά», Α, 275, 289 καὶ 290).

⁴) βλ. V. Raulin, Description physique de l'île de Crète, t. I, Paris 1869, σελ. 52, 72, 73 («ils ne payaient aucune taxe aucun impôt; ils n'avaient point d'Agas ils ne voyaient jamais chez eux les agents du gouvernement turc...») καὶ 189 κ. ἐξ., (ὅπου ἰδίᾳ διακρίνεται ὁ ρομαντισμὸς).—G.

πρὸς αὐτὴν διακειμένων⁵. Ἐλάχισται εἶναι σχετικῶς αἱ ἐκδεδομένα ἀντικειμενικαὶ μαρτυρίαι⁶, ἀλλὰ καὶ αὗται τῆδε κακεῖσε κατεσπαρμέναι⁷. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο παράδοξον ὅτι καὶ σήμερον ἐπικρατεῖ γενικῶς ἡ ἀντίληψις, καθ' ἣν ἡ ἐπαρχία Σφακιῶν περιέμεινε περίπου ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς τῆς νήσου καὶ ἀπηλλαγμένη τῶν φορολογικῶν υποχρεώσεων, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἄλλοι Κρηῖτες��πεβλήθησαν, ἐνῶ ἑγγυτέρα γνωριμία μετὰ τὰς πηγὰς ἐλέγχει τὴν ἀντίληψιν ταύτην ἐσφαλμένην⁸. Εἰς τὸ σημεῖον δὲ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι διαφωτι-

A. Olivier, Voyage dans l'empire Othoman... t. I, à Paris, an 9 [de la Republique Française], σελ. 391, 405 κ. ἐξ. — Ρουκουενίλλε, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως (μεταφρ. Ξενοφ. Δ. Ζυγούρου) Ἀθήναι 1890, τομ. 3ος σελ. 24 κ. ἐξ. Πηρβλ. καὶ Κ. Πασπαρρηγοπούλου, Παναγιώτης Νικαύσης, «Πανδώρα», 1Α (1860) σελ. 180

⁵) Βλ. Γ. Γ. Γεοργίου Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος (μεφρ. ὑπὸ Ἰωάν. Η. Πεοβινογλου). Ἀθήνησι 1864, τ. Βος, σελ. 36: («τοὺς ληστρικοὺς Σφακιανοὺς, οἵτινες ἄμοιροι ἐπιελῶς πατριωτισμῶ ἐμάχοτο πρὸς τοὺς Τούρκους μόνον διὰ τὸ προνόμιον νὰ ἐκμυζῶσι τὴν Χώραν»), 38, 40 κ. ἄ. Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ μῖσος ποὺ διαφύεται εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Μ. Γ. Πρωτοπαλάτη δημοσιευθέντα ἔγγραφα τοῦ Μιχαὴλ Κομνηνοῦ Ἀφεντουλιεφ: «Οἱ Σφακιῶται εἶναι σχεδὸν πάντες φιλόδοξοι, φιλόπλουτοι, φιλάδικοι. κλέπται, πλεονέκται, ὑπερόπται» (βλ. Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 370, 378, 386, 390 πηρβλ. καὶ Β, 154, 165 κ. ἄ.).

⁶) Μεταξὺ τούτων πρέπει ἰσως νὰ καταλεχθῶν καὶ τὰ οἰκεία τμήματα τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Κριτοβουλίδου, παρὰ τὰς ἐναντίον τούτου κατηγορίας ἐπὶ μεροληψία τῶν Παπαδοπετράκη καὶ Κριάρη, ὅστις τὸν χαρακτηρίζει «*ἰαμὸν ὄβριστην τῶν Σφακιανῶν*» (σελ. 561). Τὰ περὶ Σφακιῶν ὑπὸ τοῦ Ψιλᾶκη γυμνέναι εἶναι σχεδὸν σύμφωνα μετὰ τὰ τοῦ Παπαδοπετράκη, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἐνῶ ὁ Κριάρης μεροληπιώτερος τοῦ συγγρωφῆως τῆς Ἱστορίας τῶν Σφακιῶν, τότε μόνον ἐνφράξεται εὐμενῶς ὑπὲρ τῶν Σφακιανῶν, ὅταν οὗτοι δὲν παρευδοκίμωνται οἱ Σελιωῖτες (χαρακτηριστικὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὰ ἐν σελ. 464 - 465).

⁷) Βλ. Ν. Τωμαδάκη, Τουρκοκρατικὰ Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 130, 133 - 131 Ν. Σταυρινίδη, σειρά ἐπιφυλλίδων βσιζομένων ἐπὶ ἀνεκδότων ἐγγράφων τοῦ Τ.Α.Η. εἰς τὴν ἐφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου «Δράσις» (30 Νοεμβρίου—3 Δεκεμβρίου 1939) Β. Λαοῦρα, Ἡ Ἐπανάστασις τῶν Σφακιῶν καὶ ὁ Δασαλογιάννης, «Κρητικὰ Χρονικά», Α' σελ. 275 - 290. Α. Π. Βουρδομπάκη, Κρητικὰ συμβόλαια ἐκ τῆς Τουρκοκρατίας, Χριστιανικὴ Κρήτη, Α, 467 - 506. Τοῦ αὐτοῦ. Δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ Σφακιῶν, Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 256 - 262. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνέκδοτα Κρητικὰ ἔγγραφα, Ε.Ε.Κ.Σ., Γ, 207 κ. ἐξ. Ε. Γενεράλη, Δύο Ἱστορικὰ ἔγγραφα, Περιοδικὸν Δελτίον Βιβλιοθήκης Κρητ. Φιλολ. Συλλόγου ἐν Χανίοις, ἔτος Α, τεῦχος Δ, σελ. 162 - 163.

⁸) Τὸ πρόβλημα περὶ τοῦ ἀφορολογήτου ἢ μὴ τῆς Ἐπαρχίας Σφακιῶν ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Ν. Τωμαδάκη (Ε.Ε.Κ.Σ., Α, 130) διηρευνήθη δὲ βάσει τῶν ἐγγράφων τοῦ Τ.Α.Η. ὑπὸ τοῦ Ν. Σταυρινίδη. Τὰ ἐκ τῆς ἐρευνῆς ταύτης ἐλθόντα εἰς φῶς στοιχεῖα ἐδημοσιεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς σειράν ἐπιφυλλίδων

στικά καὶ τὰ πλεῖστα τῶν κατωτέρω δημοσιευμένων ἔγγράφων⁹.

⁹ Ἀλλὰ καὶ αἱ περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Βουρδουμπάδων, ἰδίᾳ δὲ περὶ τῶν ἐπιφανεστέρων μελῶν τῆς Ρούσου καὶ Στρατῆ, ὑπάρχουσαι πληροφοροὶ εἶναι ἱκανῶς συγκεχυμένοι, ἑλλιπεῖς καὶ κατεσπυρόμενοι πολλαχοῦ¹⁰. Τὰς ἑλλείψεις ταύτας καὶ τὴν σύγχυσιν ἔν τινι μέτρῳ θερα-

ἔν τῇ ἐφημερίδι τοῦ Ἡρακλείου «Δραῖσις». τὸ δυσεύρετον τῆς ὁποίας καθιστᾷ, νομίζω, γρηῃσιμον τὴν κατωτέρω συνοπτικὴν ἔκθεσιν τούτων, μέχρις οὗτο δημοσιευθῶν τὰ σχετικὰ ἔγγραφα: «Συμφώνως πρὸς τουρκικὸν ἔγγραφον τοῦ 1657 ἢ ἐπαρχία Σφακίων ἐξεχωρήθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου ἐπὶ νομῆ τῶν φόρων αὐτῆς εἰς τὸν πορθητὴν τῆς Ρεθύμνης Γαζῆ Χουσεῖν Πασάν, οὗτος δὲ δι' ἀφιερωτηρίου του, συνταχθέντος τὸ αὐτὸ ἔτος ἐν τῷ ἔξωθι τοῦ Ἡρακλείου στρατοπέδῳ τῆς Φορτίσας, διέθεσεν εἰρησῶς ἐκ τῶν φόρων τῆς ἐπαρχίας 5000 γρ. πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν πτωχῶν τῆς Μέκκας καὶ Μεδινᾶς, ἀπεκατέστησε δὲ καὶ ἐπιστάτην (μουτεβελήν) τοῦ ἀφιερωματος τούτου, πρὸς τὸν ὁποῖον οἱ Σφακιανοὶ ὄφειλον νὰ καταβάλλουν, πλην τοῦ κατ' ἀποκοπὴν φόρου τούτου, καὶ τὴν δεκάτην τῶν προϊόντων των, ἧς ἡ ἀνελλιπὴς καταβολὴ ἀποδεικνύεται ἐξ ἄλλων ἐγγράφων τοῦ 1673. Τὸ 1690 οἱ Σφακιανοὶ ὑποχρεοῦνται εἰς τὴν καταβολὴν καὶ κεφαλικοῦ φόρου, εἰς δήλωσιν των δὲ, ἐνώπιον τοῦ Ἱεροδικαστικοῦ Συμβουλίου Ρεθύμνης γενομένην τὸ 1692, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας ἀποδέχονται τὴν καταβολὴν τούτου. Τὸ 1745 ὁ κεφαλικὸς φόρος ἐπεκτείνεται εἰς 1357 κεφαλὰς, ἀντὶ τῶν πρότερον 908, οἱ μεταβάλλονται δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπρόσωποι τῆς ἐπαρχίας, ἵνα διαμαρτυρηθοῦν διὰ τὴν τοιαύτην ἐπέκτασιν, ἀναγκάζονται ἐν τέλει νὰ τὴν ἀποδεχθῶν. Εἰς ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1747—1750 μνημονεύεται καταδιώξις δυστροπούντων εἰς τὴν καταβολὴν τοῦ ἐπιβληθέντος φόρου καὶ πωσαγωγῆ πολλῶν Σφακιανῶν προκρίτων εἰς Ἡράκλειον, ἐν οἷς καὶ ὁ ὄπισθεν ἐπαναστάτης Δασκαλογιάννης, ὅπου οὗτοι δηλοῦν ἐγγράφως ἐνώπιον τοῦ Τεφεριτάρη τῆς Κρήτης, διὲ ἀποδέχονται τὴν ἐπιβληθεῖσαν φορολογίαν. Εἰς ἔγγραφα τοῦ 1765 ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δασκαλογιάννης ὡς ἐκπρόσωπος τῆς Ἐπαρχίας Σφακίων μετὰ τοῦ γραμματέως του καὶ ἄλλων προκρίτων ἦλθεν εἰς τὸ Ἡράκλειον καὶ κατέθεσε δηλωσιν περὶ τῶν εἰσπραχθέντων καὶ καθυστερομένων φόρων ἀναλαβῶν προσωπικῶς τοὺς τελευταίους» (βλ. ἐφημερίδα «Δραῖσις» 30 Νοεμβρίου—3 Δεκεμβρίου 1939) Ἠβλ. Γ. Ζομπανάκη. Ὁ Ἀυστριακὸς περιηγητὴς F. W. Sieber στὴν Κρήτη. Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 271. V. Raulin (ἐνθ' ἄνωτ.), σελ. 73. Παπαδουπετράκη. 111, 112 καὶ 114 : («Ὀὐδέμια πολιτικὴ οὐτε θρησκευτικὴ ἀρχὴ εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Λευκωρεϊτῶν...»), 155 κ ἔξ.—Κριτοβουλίδου, 61 - 62 : («Τὰ Σφακιά διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον προσιασίαν τῆς Σουλτάνας καὶ ἐπλήρωνον οὐχὶ τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἀλλὰ μικρὸν τι ποσὸν χρηματικόν»). Α. Π. Βουρδουμπάκη ν, Χριστ. Κρήτη, Α, 469 - 470 : («Ὁ Σφακιώται μέχρι τῆς εἰρημένης ἐπαναστάσεως [τοῦ 1770] οὐδὲν ἀπολύτως κατέβαλλον τῇ Τουρκικῇ Κυβερνήσει»). Αἱ τοιοῦτου εἶδους πληροφοροὶ ἐπαναλαμβάνονται καὶ εἰς ὅλα τὰ Ἐγκυκλοπαιδικὰ Λεξικά (βλ. καὶ Β. Λαοῦρα ν, «ΚρητοΧρονικά», Α, σελ. 279, ὅπου βάσει τῶν δημοσιευμένων ὑπ' αὐτοῦ σχετικῶν πηγῶν προσβάλλεται ἡ δημῶδες αὕτη περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Σφακίων ἀντίληψις).

⁹ Ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὴν ἄμεσον ἐξάρτησιν τῶν Σφακιανῶν ἀπὸ τὰς τουρκικὰς ἀρχάς (βλ. ἔγγραφα 1 - 5).

¹⁰ Ἡ περιουναγωγῆ τούτων εἶναι λίαν δυσχερὴς λόγῳ τῆς ἑλλείψεως πρὸς

πέυουν—ὡς θὰ φανῆ περαιτέρω—τὰ δημοσιεύμενα ἔγγραφα¹¹. Διὰ τὴν ὑπάρξει δὲ μία ὁπωσοῦν σαφὴς ἔκθεσις τῶν κατὰ τὴν ἱστορικὴν ταύτην οἰκογένειαν, περὶ ἧς καθ' ὅσον γνωρίζω οὐδεμίαν εἰδικὴν πραγματεία ἔξεδόθη¹², καὶ διὰ τὴν κατανουθῆ κἀλλιον ἢ σημασία τῶν δημοσιευομένων ἐγγράφων, ἔκρινα χρήσιμον νὰ προτάξω τοῦτων μικρὰν σχετικὴν μελέτην μου βασιζομένην εἰς τε τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς τῆδε κατεῖσε κατεσπαρμέναις πληροφορίας.

Κατὰ μίαν παράδοσιν οἱ Βουρδουμπάδες εἶναι ἀπόγονοι τῶν Σκορδιλῶν, μειωνομάσθησαν δὲ λόγῳ τῆς περὶ τὴν προφορὰν ἰδιορρυθμίας ἐνὸς ἐκ τούτων¹³. Κατῶκουν ἐν τῇ Χώρα τῶν Σφακίων καὶ ἐθεωροῦντο ὡς μία ἀπὸ τὰς πλέον ἐπιφανεῖς οἰκογενείας τῆς ἐπαρχίας¹⁴.

νάκων εἰς τὰ σχετικὰ δημοσιεύματα. Ἐπιχειρήσας ταύτην ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐγγράφων παρέχω κατωτέρω τὸ σχετικὸν δελτίον: Κριτοβουλιδοῦ, σελ. 8, 13, 22, 30, 43, 48, 52, 73, 81, 87, 143, 184, 217, 236, 242, 261-62, 361, 545.—Παπαδοπετράκη, σελ. 118, 123, 141, 142, 181, 186-87, 191, 211-12, 270, 296, 320-21, 333, 356, 431-32, 440, 443, 446, 450, 458.—Ψιλᾶκη, Γ, σελ. 105, 127. 130-31, 342, 348, 371, 389, 397, 410, 412, 414, 428, 430-34, 549, 562-63, 601-2, 604, 780, 782, 784.—Μουρέλλου, σελ. 403-4, 433, 491-92, 538, 554, 560, 566 κ. ἀ.—Κριτάρη (νέα) σελ. 94, 170, 210, 213, 219, 248, 254, 259, 264, 282, 467, 477, 490, 504, 560.—Σπ. Τρικούπη, Ἱστορ. τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, ἐκδ. 3η, Ἀθήναι 1888, Β, 166, 168-169 καὶ Γ, 73.—Γ. Γ. Γεοργίου, Ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος (μικρ. Περβάνογλου), Ἀθήνησι 1864, Α, 252 καὶ Β, 37, 40 κ. ἔξ.—Α. Ι. Ἀντωνιάδου, Ἡ Χρυσομαλλοῦσα τῶν Σφακίων, ποίημα ἐπικόν, καὶ Ἀλήπευς ὁ Κακοδικιώτης... ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. γ' καὶ δ'.—Π. Γ. Βλαστοῦ, ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σελ. 115-16.—Ἰακώβου Ν. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις 1902, σελ. 113-14, 275, 298 99 κ. ἀ.—Μ. Γ. Πρωτοψάλτη, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα..., Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 154, 165.—Γ. Α. Σήφρακα, Σήφρακα, Ἀθήναι 1953, σ. 46.

¹¹) Θὰ ἠδύνατο κανεῖς ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ ἔγγραφα ταῦτα δὲν ἀφοροῦν εἰς τοὺς Ρούσον καὶ Στρατὴν Βουρδουμπάδες τοὺς δρᾶσαντας κατὰ τὸ 1821, ἀλλ' εἰς ἄλλους ὁμωνύμους τούτους. Τοῦτο πρέπει εὐθὺς νὰ ἀποκλεισθῇ, διότι ταῦτα προέρχονται, κατὰ δήλωσιν τοῦ παρασχόντος αὐτὰ ἐπιβεβαιουμένην πλήρως καὶ ἀπὸ τὰ ὑπ' ἀρ. 7 καὶ 8 προσωπικὰ ἔγγραφα τοῦ Χατζῆ - Στρατῆ Βουρδουμπᾶ, ἀπὸ τὸ προσωπικὸν ἀρχεῖον τούτου, θὰ ἦτο δ' ἐντελὸς ἀνεξήγητος ἢ ἐν αὐτῷ παρουσία ἐγγράφων ξένων.

¹²) Βλ. κατωτέρω σημ. 40.

¹³) Βλ. Α. Ἀντωνιάδου, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. δ', πρβλ. Παπαδοπ., 22 καὶ 40.

¹⁴) Εἰς δημῶδες ἔθνος ἐκ Σφακίων, ἐν ᾧ ἀπαριθμοῦνται αἱ ἐπιφανέστεραι οἰκογένειαι τῆς ἐπαρχίας, δὲν μνημονεύονται ὡς ἄρχοντες τοῦ Μπρόσγιαλου οἱ Βουρδουμπάδες ἀλλ' οἱ Στρατίκοι (βλ. τὸ Τραγοῦδι τοῦ Δασκαλογιάννη, ἐκδ.

Τὰ περὶ τῆς δράσεώς των κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1770 περίοδον ἀναφερόμενα φαίνονται μᾶλλον μυθώδη¹⁵.

Ὁ πρῶτος ἐμφανιζόμενος μὲ ἱστορικὴν δρασίαν εἶναι ὁ Στρατὴς Βουρδομπᾶς. Οὗτος μετέσχε ὡς ὀπλαρχηγὸς τῆς ὑπὸ τὸν Δασκαλογιάννην ἐπαναστάσεως, χαρακτηρίζεται δὲ ὡς «ἐκ τῶν μᾶλλον συνειτῶν καὶ πεπειραμένων», χωρὶς ἐν τούτοις ἡ δρασίς του νὰ ἐξαίρεται ἰδιαιτέρως¹⁶. Ὑπὸ τινων¹⁷ ἐταυτίσθη πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821 δράσαντα Χὴν Στρατὴν Βουρδομπᾶν, ἡ ταύτισις ὅμως αὕτη εἶναι προῖδον συγχύσεως¹⁸. Θὰ ἦτο τῷ ὄντι παράλογον νὰ ἐπιζῆ καὶ νὰ δρᾷ κατὰ τὸ 1821 ὁ λίαν συνετὸς καὶ πεπειραμένος ἀγωνιστὴς τοῦ 1770¹⁹. Ἐκτὸς δὲ τούτου καὶ ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἔγγράφων ἡ ταύτισις ἀποκλείεται²⁰.

Υἱὸς τούτου πιθανώτατα²¹ ὑπῆρξεν ὁ ἐν τοῖς ἔγγράφοις μνημονεύμενος Σήφης Βουρδομπᾶς. Κατὰ ταῦτα οὗτος ἦτο πατὴρ τῶν ἐπιφανῶν ἡγετῶν τοῦ 1821 Ρούσου καὶ Στρατῆ²², διωρίσθη δὲ

Β. Λαούρδα, σ. 18, σημ. 89). Τοῦτο ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸν Παπαδοπετράκη, καθ' ὃν εἰς τοὺς Στρατίκους περιλαμβάνοντο καὶ οἱ Βουρδομπάδες (βλ. Γ. Παπαδοπ. 118).

¹⁵) Βλ. Α. Ἀντωνιάδου, ἔνθ' ἄνωτ., σελ. γ' καὶ δ'.

¹⁶) Βλ. Παπαδοπ., 118, 123, 141 καὶ 142.

¹⁷) Βλ. Κριάρη (νέαν), 170, Μουρέλλου, 403 κ. ἐξ., Ε. Γενεράλη, ἄρθρον «Βουρδομπάς» ἐν Μ. Ε. Ε., ὡς καὶ τὰ σχετικὰ ἄρθρα τοῦ Λ. Ε. καὶ τῆς Μεγ. Στρατιωτικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας.

¹⁸) Ἡ σύγχυσις αὕτη ὀφείλεται καὶ εἰς τὸ ὅτι οὐδεὶς ἐκ τῶν γραψάντων περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων τοὺς διέστειλε ρητῶς.

¹⁹) Τὸ παράδειγμα τοῦ ἐξ Ἀσκύφου Α. Μωράκη μετασχόντος εἰς τε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ εἰς τὴν τοῦ 1821 ἐξαίρεται βεβαίως ὡς σπάνιον (Παπαδοπετράκη 119).

²⁰) Βλ. ἔγγραφα 1, 2 καὶ 3. Πρὸς τὸν Ψιλ. Γ., 784, ὅπου μνημονεύεται ὁ υἱὸς τοῦ Χατζῆ Στρατῆ Βουρδομπᾶ Χαράλαμπος ὡς νεαρὸς φοιτητὴς κατὰ τὸ 1841. Ἐὰν ἡ ταύτισις ἦτο ἀληθής, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν τὸν πεπειραμένον ἀγωνιστὴν τοῦ 1770 τεκνοποιῶντι κατὰ τὸ 1821. Ἐκτὸς τούτου ὁ Στρατὴς τοῦ 1821 μνημονεύεται ρητῶς ὡς ἀδελφὸς τοῦ Ρούσου (Παπαδοπ., 187, Ψιλ. 342) ὁ δὲ Ρούσος κατὰ τὴν 1841 εὐρίσκειται ἀκόμη ἐν ἀκμῇ (βλ. Ψιλ. 790).

²¹) Ἡ πιθανότης στηρίζεται εἰς τε τὸ ἐπιφανές τούτου καὶ εἰς τὴν ὁμωνυμίαν τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ του πρὸς τὸν Στρατὴν τοῦ 1770. Δὲν θὰ εἶχον ἄλλως τὴν θέσιν των τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸν ἔγγραφα εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Χατζῆ Στρατῆ Βουρδομπᾶ.

²²) Βλ. ἔγγραφα 2 καὶ 3. Εἰς μὲν τὸ 2 ὡς φονεὶς τοῦ Γιώργη Φουράκη ἀναφέρονται ὁ Σήφης «μὲ τὸν ἀδελφὸν τοῦ τῶ Ρούσου», εἰς δὲ τὸ 3 «ὁ Ρούσος καὶ ὁ Στρατὴς τοῦ Σήφη ὁ γιός». Εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν ἔγγράφων τούτων ἐγένετο σύγχυσις τῶν ὀνομάτων ἀπὸ τῶν γραφῶν, μὴ ὄντα ἄλλως προσεκτικῶν (εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 3 ἀντὶ «Μπουρδομπάκη» εἶχε γράψαι «Κουντουρα»

τὸ 1799 ὑπὸ τοῦ Τεφερτάρη τῆς Κρήτης Καπετάνιος τῆς Χώρας Σφακίων²³. Διῆγεν, ὡς φαίνεται, φιλικῶς πρὸς τοὺς Τούρκους ἐνδιαφερόμενος κυρίως διὰ τὴν ἐπαύξησιν τῆς περιουσίας του. Ὅτι δὲ καὶ γενικώτερον ἢ πολεμικὴ δρᾶσις τῶν Βουρδουμπάδων κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1770 καὶ 1821 διάστημα δὲν ὑπῆρξεν ἀξιόλογος δεικνύεται καὶ ἐκ τῆς σχετικῆς σιωπῆς τῶν πηγῶν²⁴.

Ὁ Χατζὴ - Στρατῆς Βουρδουμπᾶς, υἱὸς τοῦ προηγουμένου, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν διακεκριμένων πολιτικῶν ἡγετῶν τῆς νήσου κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Περὶ τῆς ἡλικίας τοῦτου (ταυτιζομένοι, καθὼς πρὸς τὸν κατὰ τὸ 1770 δρᾶσαντα δμῶνυμόν του) ἐπικρατεῖ σίγησις, ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ὅμως εἶναι προφανές ὅτι κατὰ τὸ 1801 ἦτο πολὺ νέος²⁵. Πρόπει ἐπομένως νὰ τοποθετήσωμεν τὴν γέννησίν του περὶ τὸ 1880. Κατὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως ἦτο «ἐκ τῶν μᾶλλον εὐκατασιάτων καὶ συνειῶν»²⁶. Λόγω μορφώσεως²⁷, καταγωγῆς καὶ εὐφυΐας διωρίσθη κατὰ τὴν ἐν Λουτρῷ σύσκησιν τῆς 21 Μαΐου μέλος τῆς ἑξαμελοῦς Καγκελαρίας τῶν Σφακίων²⁸, ἀνωτάτης ἐπαναστατικῆς ἀρχῆς συσταθείσης ἵνα διευθύνῃ τὸν ὅλον ἀγῶνα²⁹, μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας εἰς καθολικὴν σύνοδον τῶν Σφακיאῶν κατὰ τὸ μονῦδριον Παναγίας τῆς Θυμιανῆς ἐξελέγη μέλος τοῦ ἐκ

κη» καὶ εἶτα τὸ διόρθωσε). Κατὰ ταῦτα εἰς τὸ 2 ἡ γράσις «*εὐβαστήκαμε μετὶ τὸ Σήφη Μπουρδουμπάκη καὶ τὸν ἀδελφὸν τοῦ τοῦ Ρουσοῦ*» διορθωτέα εἰς: «*εὐβαστήκαμε μετὶ τὸ Στρατῆ Μπουρδουμπάκη καὶ...*». Τὴν διόρθωσιν ταύτην ἐπιβάλλουν καὶ τὰ πράγματα γνωστοῦ ὄντος ἄλλοθεν ὅτι ὁ Στρατῆς καὶ ὁ Ρουσοῦς ἦσαν ἀδελφοὶ (βλ. Παπαδοπ. 187 καὶ Ψιλ., 342). Τὸ ὅτι δὲ ὁ Ρουσοῦς ἦτο υἱὸς καὶ οὐκ ἀδελφὸς τοῦ Σήφη ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ του, Σήφη καὶ τούτου ὀνομαζομένου (βλ. Παπαδοπ., 458).

²³) Βλ. ἔγγραφον 2.

²⁴) Βλ. Ψιλ., 259 - 311, ἐνθα ἀναφέρονται ὅλοι οἱ ἀξιολόγως δρᾶσαντες ἐν Κρήτῃ ὡς κλέφτες καὶ ἀρματολοὶ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1821 περίοδον.

²⁵) Εἰς τὸ ἔγγραφον 3 ἀναγράφεται ὡς «*Στρατῆς τοῦ Σήφη ὁ γιός*», ὁ δὲ Σήφης εἶναι εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δράσεώς του (βλ. ἔγγρα. 1 καὶ 4).

²⁶) Βλ. Παπαδοπ., 184. Μετὰ τὰς αὐτὰς περιπτου λέξεις χαρακτηρίζεται καὶ ὁ Στρατῆς τοῦ 1770 (Παπαδοπ. 141), ἡ ὁμοιότης δὲ τῶν χαρακτηρισμῶν —μὴ ὑπαρχούσης καὶ ρητῆς διαστολῆς τῶν δύο τούτων προσώπων— συντελέσεν ἴσως εἰς τὴν εἰρημένην ταύτισιν (βλ. ἀνωτ. σημ. 17, 18, 19 καὶ 20).

²⁷) Αὕτη φαίνεται ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 8 ἔγγραφῳ, ὅπερ ἐγγράφη ὑπὸ τοῦ ἰδίου. Κατὰ τὸν Παπαδοπεράκην (σ. 165) ἡ παιδεία ἤκμαζεν ἐν Σφακίῳ πρὸ τοῦ 1821 (πρβλ. Ψιλ. 325).

²⁸) Βλ. Παπαδοπ., 184. Κριτοβ., 48, Ψιλ. 344.

²⁹) Ἡ ἰσχὺς τῆς ἀρχῆς ταύτης ἀπέβη μεγάλη ἰδίως ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ Ἀφεντούλιεφ· οὗτος τὰ μέλη ταύτης ὀνόμαζε εἰρωνικῶς «*βασιλεῖς τοῦ Λουρῶ*» (βλ. Μ. Πρωτοψάλτην ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 154).

33 προκρίτων ἀπαρτισθέντος βουλευτικοῦ σώματος⁸⁰. Ὡς μέλος τῆς Καγκελαρίας, ἡ ὁποία διειρηθή καὶ μετὰ τὸν διορισμὸν καὶ τὴν ἔλευσιν τοῦ πρώτου ἀρμοστοῦ τῆς Κρήτης Ἀφεντούλιεφ ἐν εἴδει ἐπαναστατικῆς κυβερνήσεως ὀλοκλήρου τῆς νήσου, ἐξετέλει καθήκοντα οικονομικῆς κυρίως φύσεως⁸¹, ὅτε δὲ ὁ ἀρμοστής ἐγένετο μισητὸς εἰς σημαντικὸν μέρος τῶν κατοίκων, ἰδίᾳ δὲ εἰς τοὺς Σφακιανούς, ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων, οἵτινες συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τούτου⁸² ὑπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Τομπάζη, ἐπὶ τῆς ἀρμοστείας τοῦ ὁποίου διωρίσθη καὶ Ἐπαρχος Μεσσαῶς⁸³. Μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀποτυχίας τῶν ἐπαναστατικῶν στρατευμάτων, ὅτε κατὰ Μάρτιον τοῦ 1824 τὰ Σφακιά κατελήφθησαν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Χουσεῖν⁸⁴, ὁ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς μόλις διαφυγὼν τὴν αἰχμαλωσίαν⁸⁵ μετέβη εἰς τὰ Κύθηρα, ὅπου παρέμεινε μετριοχόμενος τὴν ἐμπορείαν μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1829, ὅτε καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν γενέτειραν⁸⁶. Ἀπὸ τὸ δημοσιεύμενον αὐτόγραφον χρονικόν του δηλοῦται ὅτι κατὰ τὸ 1832 ἔζη ἀκόμη ἐν τῇ Χώρα Σφακίων⁸⁷, ἡ ἀποσιώπησις δὲ τοῦ ὀνόματός του κατὰ τὰ ἑπαναστατικά γεγονότα τοῦ 1841 καθιστᾷ πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ θάνατός του ἐπῆλθε μετὰ τῶν ἐτῶν 1832 - 1841.

Ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς, νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ προηγουμένου⁸⁸, ὁ Πετρόμπεης οὗτος τῆς Κρήτης, ἦτο κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ψιλᾶκην «ὁ ἰσχυρότερος ἀνὴρ οὐ μόνον κατὰ τὴν ἀνδρείαν, τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐπιροήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν νοημοσύνην»⁸⁹. Τὰ πλεονεκτήμα-

⁸⁰) Βλ. Παπαδοπ., 186

⁸¹) Βλ. παρὰ Μουρέλλωφ (σ. 539) αὐτοτυπίαν διαταγῆς τοῦ Ἀφεντούλιεφ, δι' ἧς διορίζονται οἱ ἔφοροι τῆς Καγκελαρίας — ἐν οἷς καὶ ὁ Στρατὴς Βουρδουμπᾶς —, «διὰ νὰ συνάξωσι γρόσια..., νὰ ἐπιστατῶσιν εἰς τὴν σφραγίσαν ὀλων τῶν λαδιῶν..., νὰ πωλῶσι καὶ νὰ ἀγοράζωσι μόνοι ἐκεῖνοι καὶ νὰ δίδωσι λογαριασμόν...».

⁸²) Βλ. Κριτοβ. 182 κ. ἐξ.

⁸³) Βλ. Ἰακ. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις 1902, σ. 276 (πρβλ. Κριάρη, 456).

⁸⁴) Βλ. Κριτοβ. 279 - 293, Παπαδοπ. 325 κ. ἐξ., Ψιλ. 562 κ. ἐξ., Κριάρη 490 κ. ἐξ.

⁸⁵) Αὐτόγραφον διήγησιν τῶν σχετικῶν περιπετειῶν του περιέχει τὸ ὑπ' ἀρ. 8 ἔγγραφο.

⁸⁶) Πάντα ταῦτα φαίνονται εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 7 ἔγγραφο.

⁸⁷) Ἐκεῖ ἐξακολουθεῖ νὰ πολιτεύεται μετέχων εἰς τὴν Δημογεροντίαν τῶν Σφακίων (βλ. Παπαδοπ., 431 - 432).

⁸⁸) Βλ. Παπαδοπ. 187, Ψιλ. 342, Κριάρη, 283

⁸⁹) Βλ. Ψιλ. 433 - 434. Ὁ παριλληλισμὸς μετὰ τὸν Πετρόμπεην ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐξωτερικόν του Ρούσου, τὸν ὁποῖον εἶδεν ὁ Ψιλᾶκης καὶ χαρακτηρίζει

τα όμως ταύτα ήμαυροῦντο ὑπὸ ἰσχυρῶν ἑλαττωμάτων, ἅτινα ἐν τέλει, ὡς θὰ ἐκτεθῆ περαιτέρω, συνετέλεσαν καὶ εἰς τῆς προσωπικῆς του δόξης τὴν μείωσιν καὶ εἰς τοῦ ὄλου ἀγῶνος τὴν κάμψιν.

Περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν γένει προ τοῦ 1821 δράσεώς του οὐδὲν ὑπὸ τῶν περὶ αὐτοῦ γραψάντων μνημονεύεται⁴⁰. Ἐκ τῶν δημοσιευομένων μόνον ἐγγράφων συμπεραίνομεν ὅτι πιθανῶς ἐγεννήθη περὶ τὸ 1782⁴¹, μανθάνομεν δὲ καὶ ὅτι κατὰ τὸ 1801 διέπραξε μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Στρατῆ τὸν φόνον τοῦ Γεωργίου Φουράκη, δι' ἣν πράξιν, λόγῳ πιθανῶς τῆς μεγάλης ἰσχύος τῆς οἰκογενείας του, οὔτε τὴν συνήθη ἐν Σφακίοις ἀντεκδίκησιν ὑπέστη, γενομένου ἐνὸς παραδόξου ἐπὶ χρήμασι συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν φονέων καὶ τῆς οἰκογενείας τοῦ θύματος⁴², οὔτε τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας τὴν τιμωρίαν, ἀρκεσθείσης εἰς τὴν καταβολὴν προστίμου διὰ τὰ τοὺς ἀπολύθη καὶ τὰ τοὺς ἀπαλλάξῃ οἰασδήποτε ποινικῆς εὐθύνης⁴³. Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν θὰ εἶχεν ἱστορικῶς σοβαρὰν σημασίαν, ἂν κατὰ τινὰ τρόπον δὲν διεφώτιζε ψυχολογικῶς παρομοίαν πράξιν τοῦ Ρούσου Βουρδουμπᾶ λαβοῦσαν χώραν κατὰ τὰς κρισιμωτέρας τῆς Ἐπαναστάσεως στιγμᾶς, ἐπενεγκοῦσαν καίριον τραῦμα εἰς τὸν ὄλον ἀγῶνα καὶ κατὰ ποικίλον τρόπον ἐρμηνευθεῖσαν ὑπὸ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ αὐτὴν ἱστορικῶν⁴⁴.

Ὅτε κατὰ τὸν Μάιον τοῦ 1821 ἐξεδηλώθησαν καὶ ἐν Κρήτῃ αἱ πρῶται ἐπαναστατικαὶ ἐνέργειαι μὲ κέντρον τὴν ἐπαρχίαν Σφακίων, εἰς καθολικὴν σύσχεψιν τῶν Σφακιονῶν, εἰς ἣν μετέσχον καὶ ἐπιφανεῖς ἔξ ἄλλων ἐπαρχιῶν ἄνδρες, γενομένην παρὰ τὸ μονόδριον τῆς Πα-

ὡς λίαν μεγαλοπρεπὴ τὴν ἐμφάνισιν: «Μοὶ ἐφάνη ὁ ἀνὴρ μεγαλάνθρωπός τις ὄν...» (Ψιλ. 780· πρβλ. καὶ κατωτέρω σημ. 79). Πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην δὲν συμφωνεῖ ἡ παρὰ Μουρέλλω (σ. 491) εἰκὼν τοῦ Ρούσου, ἐνθα ἡ μὲν ἑξωτερικὴ μορφή τουτοῦ παρουσιάζεται κοινοτάτη, ἡ δὲ ἀμφίσεις ὡς ἡ κοινοτέρα τοιαύτη τῶν πεδινῶν. Ἡ γνησιότης ἐπομένως τῆς εἰκόνας ταύτης εἶναι ἀμφίβολος

⁴⁰) Ὁ Α. Ἀντωνιάδης (Ἡ Χρυσομαλλοῦσα τῶν Σφακίων... σελ. γ') γράφει: «Ἐκ τῆς ὅσον οὐπω ἐκδοθησομένης βιογραφίας τοῦ γνωστοῦ ἀρχηγοῦ τῆς Κρήτης Ρούσου Βουρδουμπᾶ ἐδόθη ἡμῖν ὑπὸ τοῦ Χ. Βουρδουμπάκη τὸ ἀκόλουθον ἐπισόδιον...». Ἡ βιογραφία αὕτη, καθ' ὅσον ἠδυνήθην νὰ ἐξαικριβώσω, δὲν ἐξεδόθη.

⁴¹) Κατὰ τὸ 1801 διέπραξε φόνον (βλ. ἐγγραφα 2 καὶ 3), ἥτο δὲ νεώτερος τοῦ Στρατῆ γεννηθέντος πιθανῶς, ὡς ἐλέχθη, τὸ 1780 (βλ. ἀνωτ. σημ. 24).

⁴²) Βλ. ἐγγραφοὺς 2. Συμφιλίωσιν οἰκογενειῶν ἐν Σφακίοις χωρικομένων διὰ αἵματος (οὐχὶ ὅμως ἐπὶ χρήμασιν!) βλ. καὶ ἐν Ε.Ε.Κ.Σ., Β, 256 - 262.

⁴³) Βλ. ἐγγραφοὺς 3.

⁴⁴) Πρόκειται περὶ τοῦ φόνου τοῦ Ἀρχηγοῦ Μυλοποτάμου Ἀντωνίου Μελιδόνη, περὶ οὗ κατωτέρω.

ναγίας τῆς Θυμιαῆς ὁ Ροῦσος ἐξελέγη μέλος τοῦ συμπληθέντος τότε βουλευτικοῦ σώματος⁴⁶ καὶ στρατιωτικὸς ἀρχηγὸς τῶν Μπρογιαλιτῶν καὶ Μουριωτῶν μὲ ἐξουσίαν καὶ ἐπὶ τῶν πρὸς Α. τῆς Ἰδης ἐπαρχιῶν⁴⁷. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα ταύτην μετέσχε εἰς τὰς ἐπιτυχεῖς ἀμυντικὰς μάχας τοῦ θέρους τοῦ 1821 κατὰ τῶν Τούρκων, οἵτινες ἐπεδίωκον νὰ περιστείλουν τὰς ἐν τῷ νομῷ Ρεθύμνης ἐπαναστατικὰς ἐκδηλώσεις καὶ νὰ εἰσδύσουν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων⁴⁸. Ἄλλ' ὅτε περὶ τὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου ὁ Ὀσμάν Πασάς εἰσέβηλε μετὰ πολλοῦ στρατοῦ εἰς τὰ Σφακιά καὶ διέδραμε καταστρέφων τὰ κυριώτερα χωρία τῆς ἐπαρχίας, οὔτε ὁ Ροῦσος οὔτε ἄλλος τις τῶν ἐγχωρίων στρατιωτικῶν ἡγετῶν ἐδοκίμασαν ν' ἀντισταθῶν εἰς τὸν εἰσβολέα, καίτοι παρουσιάζετο ἡ εὐκαιρία μιᾶς λαμπρᾶς νίκης⁴⁹. Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους ἀναλαβόντος τὴν Διοίκησιν τῆς νήσου τοῦ Μ. Ἀφεντούλιεφ ὁ Ροῦσος μετ' ὀλίγων ἄλλων ἔλαβε τὸν ἀνώτερον τότε στρατιωτικὸν βαθμὸν τοῦ πεντακοσιάρχου⁵⁰ καὶ ἀνέλαβε δρᾶσιν εἰς τὰς ὄρεινὰς ἐπαρχίας τοῦ νομοῦ Ρεθύμνης, ὅπου ὁ ἀγὼν διήρχετο κρισίμων φάσιν. Κατὰ τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822 εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀμμαρίου εἶχον συγκεντρωθῆ περὶ τοὺς τετρακισχιλίους Τούρκους, ἔναντι δὲ τούτων ἐπολέμουν δισχιλίοι ἐπαναστάται ὑπὸ 8 ἀρχηγούς, ἐν οἷς διέπρεπον ὁ Ροῦσος Βουρδουμπᾶς⁵¹ καὶ ὁ ἐκ Μυλοποτάμου Ἀντώνιος Μελιδόνης⁵². Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἐσόβει σφοδρὰ ἀντιζηλία ὀφειλομένη ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς λόγους προσωπικοῦ ἐγωϊσμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ὑπάρχουσαν τότε διάστασιν μεταξὺ τῶν Κρητῶν διηρημένων εἰς δύο μερίδας: σφακιανίζοντας καὶ ἀντισφακιανίζοντας⁵³. Ὅτε δὲ ὁ Μελιδόνης εἰς νυκτερινὴν τολμηρὰν ἐπιχείρησίν του ἐπέτυχε νὰ κυριεύ-

⁴⁶ Βλ. Παπαδοπ. 186 κ. ἐξ., Κριτοβ. 8 κ. ἐξ., Ψιλ. 342 κ. ἐξ., Κριάρη 210 κ. ἐξ.

⁴⁷ Βλ. Παπαδοπ. 190 - 191, Κριτοβ. 13, Ψιλ. 248, Κριάρη 219, Μουρέλλου 433.

⁴⁸ Βλ. Κριτοβ. 23, 28, 30 καὶ 43· Παπαδοπ. 200 - 201, 211 καὶ 222· Ψιλ. 366, 371 - 372, Κριάρη 218 κ. ἐξ.

⁴⁹ Βλ. Κριτοβ. 62 - 65· πρβλ. Παπαδοπ. 243 κ. ἐξ., ἐνθα δικαιολογεῖται ἡ ἀδράνεια τῶν Σφακιανῶν. καὶ Ψιλ. 405 - 408.

⁵⁰ Βλ. Κριτοβ. 73 καὶ Ποπαδοπ. 255.

⁵¹ Βλ. τὸ παρὰ Μουρέλλου (σ. 554) δημῶδες ᾄσμα, ἐν ᾧ ἐξαιρεται ὁ Ροῦσος.

⁵² Περὶ τοῦ Μελιδόνη καὶ τοῦ δημιουργηθέντος δι' αὐτὸν ἐν Εὐρώπῃ Θρούλου βλ. κυρίως Ψιλ. 434 (ἐν ὑποσημειώσει). Πρβλ. Κριτοβ. 88, Παπαδοπ. 270 καὶ Μουρέλλου 559 - 561.

⁵³ Βλ. Κριάρη, 269· πρβλ. Κριτοβ. 81 καὶ 85, Ψιλ. 428 καὶ Κριάρη 315.

ση κέντρον ἀνεφοδιασμοῦ τῶν Τούρκων, προεκάλεσε τὴν ὀργὴν καὶ τὸν φθόνον τοῦ ἀντιζήλου του, ἰσχυρισθέντος ὅτι αὐτὸς ὡς ἀρχηγὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοπέδου⁵⁴ ἔπρεπε νὰ λάβῃ προηγουμένως γνώσιν τοῦ ἐγχειρήματος, κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν δ' ἔριν ὁ Ροῦσος ἐφόνεισε δι' ἐγχειριδίου τὸν Μελιδόνην⁵⁴. Ἡ πράξις αὕτη ἔσχε βίθειαν ἀπήχησιν οὐ μόνον εἰς δλόκληρον τὴν Κρήτην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν Δ. Εὐρώπην διέδραμε θρῦλος, ἀποκρυσταλλωθείς μάλιστα καὶ εἰς δρᾶμα ποιηθὲν καὶ διδαχθὲν ἐν Βερολίνῳ, καθ' ὃν ὁ μὲν Μελιδόνης παρίστατο ὡς μέγας καὶ ἄστυλος ὁ δὲ Βουρδουμπᾶς ὡς αἰμοβόρος καὶ μιαιφόνος⁵⁵. Ὅσον καὶ ἂν ταῦτα θεωρηθῶν ὑπερβολαί, βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ φόνος, ὑφ' ᾧ συνθήκας διεπράχθη, ὑπῆρξεν ἔγκλημα διπλοῦν στεροῦσαν μὲν τῆς ζωῆς σημαῖνον τῆς ἐπαναστάσεως στέλεχος, ἐπενεγκὸν δὲ βαρὺ τραῦμα εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ ἀγῶνος. Πράγματι ὁ μέχρι τότε νικηφόρος δρῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ρεθύμνης ἐπαναστατικὸς στρατὸς ἤρρισε νὰ διαλύεται⁵⁶, τὴν διάλυσιν δὲ ταύτην ἐπέτεινε, ἀντὶ νὰ ἀνακόψῃ, ἢ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀφεντούλιεφ καθαιρέσεις τοῦ Ροῦσου⁵⁷.

Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1822 ὁ Ροῦσος, ὁ ὁποῖος ὡς φαίνεται μόνον *de jure* εἶχε στερηθῆ τοῦ βαθμοῦ του, μετέσχε τῶν νικηφόρων κατὰ τοῦ Σερίφ - Πασᾶ ἐπιθέσεων τῶν ἐπαναστατῶν ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Μεσαρῶς⁵⁸, κατὰ δὲ τὸν Φεβρουάριον τοῦ ἐπομένου ἔτους ἐπὶ κεφαλῆς 300

⁵⁴) Ὅτι ὁ Ροῦσος ἐθωροφείτο *primus inter pares* φαίνεται ἐξ ὧων γράφει ὁ Κριτοβουλίδης (σ 87 - 88): πρβλ. Ψιλ. 432.

⁵⁵) Τὰ περὶ τοῦ φόνου τούτου μετὰ τῶν σχετικῶν ἀντιφερομένων κρίσεων βλ. Κριτοβ. 87 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 270 κ. ἐξ., Ψιλ. 431 κ. ἐξ. Κριάφη 317 κ. ἐξ., Μουρέλλου 566 κ. ἐξ., Γεοργίου, Β, 37, Σπ. Τρικούπη. Ἰστ. τῆς Ἑλλ. Ἐπαν., ἐκδ. τρίτη, ἐν Ἀθήναις 1888, τ. Β, 166, 168-169 Ὑπὸ τοῦ Παύλου Γ. Βλαστοῦ (ὁ Γάμος ἐν Κρήτῃ, ἐν Ἀθήναις 1893, σ 115 - 116) ἐδημοσιεύθη σχετικὸν μὲ τὸν φόνον δημῶδες ἔξομα, ἐξ οὗ παραθέτω τοὺς κάτωθι χαρακτηριστικοὺς στίχους κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν τοῦ ἐκδότου.

*«...Μὰ ἐκεῖ ὁποῦ τοῦ μίλιε νε Ἀντώνης ὁ καθμένος
ὁ Ροῦσους τῶν ἐτρύπησε πῶς ἦτον ἀντρεωμένος...
Θέ μου μεγαλόναμα, ἡγτά ν' αὐτὸ τ' ἀντέι
νὰ σφάζουνε τὸν ἀνθρωπο μὲ ἄλως καμπαέτι...
Ἄς εἶχεν ἔρθη φανερά ὁ Σφακιανὸς ζηλιάρης,
μονό οὗτε μὲ τὴ μπαμπεσιά, μὲ βόλ' ὁ κατεργάρης...»*

⁵⁶) Πάντα ταῦτα βλ. παρὰ Ψιλ. 434. Πρβλ. Γεοργίου, Β, 37 καὶ 40

⁵⁷) Βλ. Κριτοβ. 88, καὶ Ψιλ. 435.

⁵⁸) Τὴν διαταγὴν τῆς κάθαιρέσεως βλ. παρὰ Π. Βλαστοῦ, ἐνθ' ἄνωτ. Ἐν αὐτῇ ἀναγιγνάσκειται ὅτι «ὁ κατηραμένος Ροῦσος Μπουρδουμπάκης ἀπὸ Ζηλοφθονίαν ἐφόνεισε τὸν Ἀντώνιον Μελιδόνην».

⁵⁹) Βλ. Κριτοβ. 143 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 277 κ. ἐξ., Ψιλ. 481 κ. ἐξ., Κριάφη 319 κ. ἐξ.

Σφακιανῶν ἔσπειρεν εἰς βοήθειαν τῶν μαχομένων εἰς Μεραμβέλλον ἐπαναστατῶν, ἀφοῦ δὲ ματαίως προσεπάθησε νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἐν Μιλάτῳ πολιορκουμένους, εὐρεθεὶς πρὸ ἀσυγκρίτως ὑπερτέρων δυνάμεων ἀπεχώρησε τοῦ ἀγῶνος⁵⁹. Μετὰ τὴν ἀνάληψιν τῆς Διοικήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τοῦ Τομπάζη καὶ προκειμένου νὰ ἀντιμετωπισθῇ ὁ νεωστὶ ἀποβιβασθεὶς εἰς Ἡράκλειον αἰγυπτιακὸς στρατὸς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Χουσεῖν - Πασᾶ, ὁ Ρούσος διορίσθη ἀρχιστράτηγος τῆς νήσου, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ 3000 ἐπαναστατῶν ἀντιπαρετάχθη πρὸς τὸν ἐν Ἁγία Βαρβάρα στρατοπεδεύσαντα ἐχθρόν⁶⁰. Κατὰ τὰς πρώτας ἀψιμαχίας ὁ ἐπαναστατικὸς στρατὸς, παρὰ τὸ ὅτι ὑπελείπετο κατὰ 9000 ἄνδρας τοῦ ἀντιπάλου του, ἀπέδειξεν ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπιτελέσῃ πολλὰ λόγῳ τοῦ ὀχυροῦ τῶν θέσεων, τὰς ὁποίας κατεῖχε. Ἄλλ' ἐν τέλει ὁ Ρούσος ἐδείχθη καὶ πάλιν κατώτερος τῆς θέσεώς του. Προκειμένου δηλαδὴ νὰ διορισθῇ ὀπλιωτὸς τῶν Μυλοποταμιτῶν καὶ ἀρνούμενων τούτων νὰ δεχθῶν τὸν ὑπὸ τοῦ Ρούσου εὐνοούμενον Ρουσάκη Χουῦρδον, ἄνδρα ἀπεχθῆ εἰς αὐτοῖς καὶ βεβαρωμένον μὲ φόνον⁶¹, ὁ Σφακιανὸς ἀρχιστράτηγος ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς κρίσεως μάχης παραλαβὼν 300 ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν μετέβη εἰς Μυλοπόταμον ἐπιμένων νὰ ἐπιβάλλῃ τοῦτον διὰ τῆς βίας. Ἡ πράξις του αὕτη ἐπήνεγκε δεινὸν σάλον εἰς τὸν στρατὸν τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ ὁποῖος ἐν τέλει καὶ διελύθη ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν⁶². Εἰς τὴν ἤτταν ταύτην, ἡ ὁποία ἀπέβη ὀλεθρία διὰ τὸν ὅλον ἀγῶνα, συνετέλεσε βεβαίως καὶ ἡ εἰς ἀριθμὸν μεγάλη ὑπεροχὴ τῶν Τουρκοαιγυπτίων, οὗχ ἤττον ὅμως παραμένει μεγάλη ἡ εὐθύνη τοῦ ἀρχιστράτηγου, ὅταν μάλιστα ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι ὅχι τόσον λόγοι πειθαρχίας ὅσον λόγοι προσωπικῆς πρὸς τοὺς Μυλοποταμίτας ἐχθρας⁶³

⁵⁹) Βλ. Κριτοβ. 217. Ἡ ὑπὸ τούτου προσαπτομένη μομφὴ ἐναντίον τοῦ Ρούσου, ὅτι ἐγκατέλειπε τὸν ἀγῶνα—ἐνῶ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποσοβῆσῃ τὴν ἐπελθούσαν ὕστερον καταστροφὴν—συναποκομίσας μάλιστα καὶ «πολλοὺς βόας καὶ πρόβατα», φαίνεται οὐχὶ ἀπολύτως δικαία, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψει ἀφ' ἑνὸς τὸ πλήθος τῶν πολεμίων καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ πιέζουσα τοῦτον ἀνάγκη ν' ὀνευρίσκη ἐκάστοτε κατὰ χώραν τὴν τροφὴν τῶν στρατιωτῶν του. Πρβλ. Παπαδοπ. 296 καὶ Κριάρη 385.

⁶⁰) Βλ. Κριτοβ. 261, Ψιλ. 519, Παπαδοπ. 320. Δυσμενεῖς κρίσεις κατὰ τοῦ Τομπάζη διὰ τὸν διορισμὸν τοῦτον τοῦ Ρούσου βλ. Σπ. Τρικούπη, τ. Γ, 73, καὶ Γερβίνου, Β, 40. Πρβλ. Ἰακ. Τομπάζη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 113 - 114.

⁶¹) Βλ. Κριτοβ. 221.

⁶²) Βλ. Κριτοβ. 261 κ. ἐξ, Ψιλ. 519 κ. ἐξ, Κριάρη 467 κ. ἐξ. Πρβλ. Παπαδοπ. 321.

⁶³) Βλ. τὸ ἐν ὑποσ. 51 ἀναφερόμενον δημῶδες ᾄσμα, ἐν ᾧ φαίνεται τὸ μῖσος τῶν κατοίκων τῆς Ἐπαρχίας Μυλοποτάμου, ἐν ἧ ἐποιήθη, ἐναντίον τοῦ Ρούσου, διὰ τὸν φόνον τοῦ συνεπαρχιώτου των Α. Μελιδάνη.

τόν ὤθησαν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν θέσιν του καὶ νὰ διαρρήξῃ τὴν ἐνότητά τῶν ὑπ' αὐτὸν εἰς τόσον κρίσιμους ὥρας. Μετὰ τὴν ἀποτυχία ταύτην ὁ Ροῦσος, ἀφοῦ ματαίως ἐπεχείρησε νὰ ἀνασυντάξῃ τὸν στρατόν του, ἠσθένησε καὶ μετέβη εἰς Σφακιά κατ' Ὀκτώβριον τοῦ ἰδίου ἔτους⁶⁴.

Κατὰ τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1824, ὅτε ὁ Χουσεῖν ἠπέλει νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῶν Σφακίων, ὁ Ἄρμοστις Τομπάζης ἐκάλυσε τὸν Ροῦσον μετὰ τῶν Σφακιανῶν νὰ καταλάβῃ θέσεις εἰς Ἄλμυρον πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς εἰσβολῆς, οὗτος ὅμως, εἴτε ἐπειδὴ ἀντελήφθη τὸ μάταιον τῆς ἀντιστάσεως, εἴτε ἐπειδὴ δὲν εὔρε προθύμους πρὸς τοῦτο στρατιώτας, παρέμεινε ἀδρανής⁶⁵. Κατὰ τὴν ἐπικολουθήσασαν κατάληψιν τῶν Σφακίων⁶⁶ ἐγκατέλειπε τὴν νῆσον καὶ ἠκολούθησε τὸν Τομπάζην⁶⁷. Μετὰ τὴν ἀποδημίαν ταύτην, ἐπέστρεψεν εἰς Σφακιά⁶⁸, ὅπου διετέθει μὲν τὴν ἡγετικὴν του θέσιν, χωρὶς ὅμως νὰ μετέχῃ θετικῶς, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ἐπαρχία του⁶⁹, εἰς τὸν τότε διεξαγόμενον ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα. Μετὰ τοῦ διαδεχθέντος μάλιστα τὸν Χουσεῖν Μουσταφᾶ - Βέη, τοῦ ἀργότερον ἐπονομασθέντος Γκιριτλή, ἦλθε κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1826 εἰς συνεννοήσεις⁷⁰, πρὸς ἐπισφράγισιν δὲ τῆς ἐπιτευχθείσης συμφωνίας ὁ τελευταῖος ἐπέστρεψεν εἰς τὸν Ροῦσον καὶ εἰς ἄλλους προκρίτους τῆς ἐπαρχίας νὰ εἰσέλθουν ἔφιπποι καὶ ἔνοπλοι εἰς Χανιά⁷¹. Μετὰ πάροδον ὅμως ἑνὸς μηνὸς ὁ Μουσταφᾶς δυσπιστῶν

⁶⁴) Βλ. Κ ρ ι ἄ ρ η 477.

⁶⁵) Βλ. Κ ρ ι τ ο β. 279, Ψ ι λ. 562 καὶ Κ ρ ι ἄ ρ η 490.

⁶⁶) Περιγραφὴν ἐνδεικτικὴν τῆς καταστροφῆς παρέχει τὸ ἐγγραφοὺν 8, παρὰ πόδας τοῦ ὁποίου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁶⁷) Ἡ ἀποδημία τοῦ Ροῦσου ὑπ' οὐδενὸς ἀναφέρεται ρητῶς Ἐκ μιᾶς ὅμως ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Τομπάζην σταλείσης μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης φυγὴν του ὑπὸ τοῦ Σφακιανοῦ Χῆ Στρατῆ Μπελιβανάκη καὶ ἐχούσης ἐν ὑστερογράφῳ τὴν φράσιν: «*Περικαλοῦμεν νὰ μᾶς χαιρετίσετε τὸν Καπετὰν Ροῦσο μὲ ὄλους τοὺς ἀγαπημένους καὶ δός του τοῦ ἴδιου νὰ διαβάσῃ*» δηλοῦται αὕτη σαφῶς (βλ. I. N. Τομπάζη, ἐνθ' ἄνωτ. 298 - 299 πρβλ. Κ ρ ι ἄ ρ η 499 καὶ Κ ρ ι τ ο β. 284).

⁶⁸) Πότε ἀκριβῶς ἐπέστρεψεν ὑπ' οὐδενὸς ἀναφέρεται (πρβλ. ἄνωτ. σημ. 67).

⁶⁹) Βλ. Π α π α δ ο π. 354.

⁷⁰) Ὁ Μουσταφᾶς ἐξεμεταλλεύθη πρὸς τοῦτο τὴν ὑπάρχουσαν μεταξὺ τῶν Σφακιανῶν καὶ τῶν ἐν Γραμβούσῃ διάστασιν (βλ. Ψ ι λ. 601 καὶ Π α π α δ ο π. 353).

⁷¹) Ὁ ἐν Χανίοις Γάλλος πρόξενος ἐκθέτων εἰς ἐπιστολὴν του τὴν πολιτικὴν τοῦ Μουσταφᾶ γράφει: «*Τώρα τελευταῖα μάλιστα προσέφερε τοὺς Χανιώτες ἕνα πρωτοφανὲς θέαμα. Ὁ Γενικὸς Ἀρχηγὸς τῶν Σφακιανῶν Ροῦσος καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ποῦ γε μαζί τους συνομιλία στὸν Ἀποκόρωνα στὶς 21 τοῦ Φεβρουαρίου, ἔφθασαν στὴν πόλη καὶ μῆκαν κατόπιν διαταγῆς του ὀπλισμένοι καὶ βαβαλλάργηδες...*» ἐκ τῆς παρὰ Μ ο υ ρ ἔ λ λ φ, σ. 907, μεταφράσεως τῆς ἐπιστολῆς εἰλημμένης,

πάντοτε πρὸς τοὺς Σφακιανούς—τῶν ὁποίων τὴν φιλίαν ἐπεδίωξε μόνον δι' ὅσον καιρὸν θὰ τῷ ἦτο χρήσιμος—προσεκάλεσε τὸν Ροῦσον καὶ 5 ἄλλους, τοὺς πλέον ἰσχύοντας ἐν Σφακίῳ, εἰς Ἀποκόρωνα, ἵνα δῆθεν τὸν συνοδεύσουν εἰς Ἡράκλειον, συλλαβὸν δ' αὐτοὺς μετέφερε δεσμίους εἰς Χανιά, ὅπου καὶ τοὺς ἐφυλάκισε⁷². Εἰς τὰς φυλακίαις παρέμεινεν ὁ Ροῦσος μέχρι τοῦ 1830, ὅτε ἀπεφυλακίσθη ὑπὸ τοῦ Νορρεντίνμπεϋ⁷³. Ἐκτοτε παρέμενεν εἰς τὰ Σφακιά, συνειφιλιώθη μετὰ τοῦ Μουσταφᾶ — παρ' οὗ ἐλάμβανε καὶ μισθὸν⁷⁴ ὡς τοπικὸς πιθανώτατα Σύμβουλος⁷⁵ — καὶ γενικῶς ἐθεωρεῖτο πανίσχυρος⁷⁶.

Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841, εἰς τὴν ὁποίαν τυπικῶς μόνον μετέσχον οἱ Σφακιανοὶ καὶ δὴ κατόπιν πολλῶν διαπραγματεύσεων⁷⁷, ὁ Ροῦσος διωρίσθη ἀντιπρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ Σώματος⁷⁸, μετὰ τὸν σύντομον δὲ τερατισμὸν τῆς ἀτυχῆς ἐκείνης ἐξεγέρσεως ἐξηκολούθει νὰ ἀπολαμβάνῃ πολλῶν τιμῶν καὶ περιποιήσεων ἐκ μέρους τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως μέχρι τοῦ θανάτου του ἐπελθόντος περὶ τὸ 1850⁷⁹.

Ἐκ τῶν νεωτέρων μελῶν τῆς οἰκογενείας Βουρδουμπᾶ κατέλαβον ὀψωσοῦν ἐπιγραφεῖς θέσεις ὁ Σήφης, υἱὸς τοῦ Ρούσου⁸⁰, καὶ ὁ Χυρά-

ὡς ὑποσημειοῦται, ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ E. D r i a u l t, L' expedition de Crète et de Morée 1823 - 1828). Τὸ γεγονός τοῦτο δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ἄλλων ἱστορικῶν.

⁷²) Βλ. Κριτοβ. 361· Παπαδοπ. 356· Ψιλ. 604, Μουρέλλου, 907 κ. ἐξ. (ἐνθα καὶ σχετικαὶ ἐπιστολαὶ τοῦ ἐν Χανίαις Γάλλου Προξένου) καὶ Κριάρη 560.

⁷³) Βλ. Κριτοβ. 545.

⁷⁴) Βλ. Παπαδοπ. 443.

⁷⁵) Περὶ τῶν Τοπικῶν Συμβουλίων ἐπὶ Αἰγυπτιακῆς βλ. «Κρητικὰ Χρονικά», Α, 178 - 179 καὶ 185 - 186.

⁷⁶) Βλ. Ψιλ. 780· πρβλ. Παπαδοπ. 440.

⁷⁷) Βλ. Ψιλ. 785 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 442 κ. ἐξ.

⁷⁸) Βλ. Ψιλ. 782 ἐν ὑποσ.

⁷⁹) Ὁ Ψιλᾶκης γράφει σχετικῶς τὰ ἀκόλουθα: «Ἡ ὑποδοχὴ τοῦ ἰσχυροῦ ἐκείνου ἀληθῶς ἀνδρὸς κατὰ τὸ ἐξωτερικὸν λίαν ἐπιβάλλον παράστημα καὶ τὸν νοῦν, ὅτε εἰσῆρχετο εἰς Χανιά, ὡς καὶ αἱ τιμητικαὶ περιποιήσεις, ὅτε ἐξῆρχετο, ἦσαν πάντοτε ἐκτακτοί. Εἶδον αὐτὸν ἐξερχόμενον, ὅτε νεανίσκος ὢν παρεπεδήμουν ἐκ Ναυπλίου ἐν Χανίαις, καθήμενον ἐπὶ ἡμίονου μεγάλης ἀξίας καὶ πλουσίας ἐσκεπασμένου. Μοὶ ἐφάνη ὁ ἀνὴρ μεγάλανθρῶπός τις ὢν καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἡμίονου, ὡς ζωγραφίζεται ὁ Ἄλῆς τῶν Ἰωαννίνων καθήμενος ἐπὶ τοῦ πολυτίμου σοφᾶ του» (βλ. Ψιλ. 780 ἐν ὑποσ. πρβλ. ἀνωτ. σημ. 39). Τούτα θὰ συνέβαινον ὀλίγον πρὸ τοῦ 1850, ἀφοῦ ὁ κατὰ τὸ 1829 γεννηθεὶς Ψιλᾶκης (βλ. Ν. Γωμουδάκη, ἀρθρον «Ψιλᾶκης Β.» ἐν Μ.Ε.Ε.) ἦτο νεανίσκος. Ἄφ' ἑτέρου ὁ Ροῦσος κατὰ τὸ 1858 ἀναφέρεται ὡς «πρὸ πολλοῦ ἀποβιώσας» (βλ. Παπαδοπ. 458)· ἐπομένως ὁ θάνατός του πρέπει νὰ τοποθετηθῇ περὶ τὸ 1850.

⁸⁰) Βλ. Παπαδοπ. 453 καὶ 496, Ψιλ. 874 καὶ Ν. Τσιριντάνη, Ἡ

λαμπος, υἱὸς τοῦ Στρατιῆ. Ὁ τελευταῖος συμφοιτητὴς ὧν καὶ φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου Κουμουνδούρου κατῆλθε μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπολέμησεν ὡς ἐθελοντὴς κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1841^{οι}.

Τ Α Ε Γ Γ Ρ Α Φ Α

Κατωτέρω δημοσιεύονται τὰ ἔγγραφα κατὰ χρονολογικὴν σειρᾶν. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν ἀποκατέστησα τὴν ὀρθογραφίαν τῶν ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 3, 4, 5 καὶ 7. Τὰ ὑπ' ἀρ. 6 καὶ 8, λόγῳ τῆς προελεύσεώς των, δημοσιεύονται ὡς ἔχουν. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἐρμηνεία τῶν ἐν αὐτοῖς τουρκ. λέξεων ὀφείλονται εἰς τὸν κ. Νίκο^ν Στ^{αυ}ρι^νίδ^ην, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

1

Διαταγὴ τοῦ Τεφερτάρη τῆς Κρήτης περὶ διορισμοῦ τοῦ Σήφη Μπουρδουπάκη ὡς καπετάνιου τῆς Χώρας Σφακιῶν (2 Μαΐου 1799).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνια γραμμὰς διαστ. 0,32×0,40. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Τεφερτάρη τῆς Κρήτης μὲ τὴν λ. «Χαμουζά» καὶ ἡ ιδιόχειρος ὑπογραφή του, ἀμφότερα τουρκιστί.

Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Καστελλιοῦ Σφακιὰ εἰς χωρίον Νέφς - Σφακιὰ καὶ [Μ]πρόσγιαλο, παπάδες καὶ ἐπίλοιποι ἀραγιάδες τῶν ἀπτόθεν χωρίων μικροὶ τε καὶ μεγάλοι ὅσοι βροῖσκεσθε. Ἴδου θεωρώντας τὸ[ν] παρόντα μας ἰ[ν]τιβὰν ιεσκερὲ' σὰς δίνομεν τὴν εἰδησιν δι' ἔμαθα πὼς ἔρχονται ἐκεῖ μάκοι' ζορ[μ]πάδες καὶ σποῦ τζὶ πορτε[ς] σας καὶ ἐσκοτώσανε ὀπροθὲς καὶ τὸ Λαδομανοῦσο, ὅμως καὶ σεῖς δὲν εἰστε ἄξιοι νὰ ῥθῆτε νὰ κάμετε το[ν] ταβὰ σας' καὶ ἰδου ὅπου σᾶσε βάνω τὸ Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πάκη καπετάνιο σας σὰ δυὸ χωριά [Μ]πρόσγιαλο καὶ Νέφς - Σφακιὰ, νὰ ῥχη τὴν ἔγνοια σας, κι ἀπὸ πὰ κι ἕστερα, ἂν τύχη κανεὶς νὰ σᾶς πειράξῃ, νὰ παίρνετε τὸν καπετάνιο σας νὰ πχαίνετε σὸ Μουτεβελή - ἀγά σας καὶ ἐκεῖνος νὰ ῥχεται ἀπὸν τὸ δίκιο σας καὶ πάλε καὶ ἐσεῖς ὅλοι σας νὰ δίνετε τοῦ καπετάνιο σας τὴ χρονιά του τὸ[ν] κάθε χρόνο καὶ ὅ,τι ἔξοδα τοῦ ἀκολουθήσουν εἰς τὸ Μουτεβελή σας ἀπάνω νὰ τὰ κάνετε ἀνέροξη^{οι}, νὰ τοῦ τὰ δίνετε. Καὶ πάλιν καὶ ἐσύ, καπετάνιο Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πάκη, νὰ ῥχῃς τὴν ἔγνοια τῶν ἀραγιάδω, νὰ μὴν ἔρχονται ἀτοῦ οἱ κακότροποι ἀνθρώποι νὰ*

πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ἱστορία τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐθν. Ἐπαναστάσεως 1866-68, Ἀθήναι 1950, τ. 2ος, σελ. 472 καὶ 3ος, σελ. 141, 198, 199, 225, 409 καὶ 423.

*1) Βλ. Ψιλ. 784 καὶ Ν. Τσιριντάνη, ἐνθ' ἄνωτ.. τ. 1ος, 135 καὶ 2ος 481 καὶ 501.

πειράζον, καὶ ὅποια καὶ ἐρῆθῆ κανεὶς καὶ πειράξῃ, εὐθὺς μὲ τοῦ Μουτεβελῆ - ἀγᾶ τὸ μαριφέιν⁵ νὰ γίνεται ιερτίπι, διὰτὶ καὶ κάμης ἔξω νοῦ σὲ τοῦτο δπου σᾶς προστάσω καὶ μάθω καὶ κάνεις κουφὰ ἀδ-
τιὰ, κάτεχέ το καὶ θὰ σὲ παιδεύσω σκληρὰν καὶ ἀνελεήμονα καὶ ξά
σου. Ὡς σὲ προστάσω, ἔτσι νὰ κάνης ἐξάπαντος.

Κάνδρα 1799, Μαῖον 2.

Ἐνδοξότατος, ἐκλαμπρότατος Χαμουζά [μ]πεη ἐφέντης καὶ Τε
φε[ρ]τὰρ ἐφέντης πάσης Κρήτης.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1) Ἡ λ. σημαίνει κυρίως: ἔγγραφον τοῦ Συμβουλίου, ἔχει ὅμως ποικίλας
σημασίας (βλ. Κριτοβ. 62 καὶ Ψιλ. 798). Ἐδῶ σημαίνει: διοριστήριο,
ἔγγραφον.

2) Μερικοί.

3) Ἔρχομαι ἀπὸ τὸ δίκιο = τιμωρῶ. Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.

4) Ἑρακική εἰσφορά.

5) Μεσολάβησις.

2

Ἰδιωτικὸν συμφωνητικόν, προσυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Μουτεβελῆ
Σφακίων Ἀπιουσαμέτ, περὶ συμφιλίωσης τῶν ἀδελφῶν Μπουρ-
δουμπάκη μὲ τὴν οἰκογένειαν τοῦ ὑπ' αὐτῶν φονευθέντος Γεωρ-
γίου Φουράκη (20 Φεβρουαρίου 1801).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς 1ης σελίδος διφύλλου χάπτου μὲ ὕδατινας γραμ-
μάς. Διαστ. σελ. 0,27×0,19. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τίπος σφραγίδος τουρκι-
κῆς μὲ τὴν λ. «Ἀπιουσαμέτ» καὶ κάτωθεν τουρκικὴ φράσις σημαίνουσα:
«Ἐνεργεῖσθω συνφά τῷ ἑλληνικῷ τούτῳ ἐγγράφῳ. 23 Ζιλκαντὲ ἔτος 1215».

1801, Φεβρουαρίου 20

Μὲ τὸ παρὸν γράμμα τῆς ἀληθείας ὁμολογοῦμεν ἡμεῖς πρῶτον, ὁ
γέρο - Νικηφόρος Στρατικάκης ὁ Πραγὸς καὶ ὁ Θόδωρος Κακοθοδω-
ράκης καὶ ἡ Νικολέτα Κακοθοδωροπούλα, πὼς ἐσυβαστήκαμε μὲ τὸ
Σήφη¹ [Μ]πουρδου[μ]πάκη καὶ μὲ τὸν ἀδελφόν του Ροῦσο διὰ τὸν
ἀνιψιὸν μας καὶ υἱόν μου, τὸ Γιώργη Φουράκη, ὅπου ἐσκοτώσασι.
Μᾶς ἐσυβάσασιν οἱ καλοὶ ἄνθρωποι καὶ παίρνομεν γρ. 320² ἤγουν
τριακόσια εἴκοσι καὶ γινόμεστα σούλφηδες³ καὶ δὲν ἔχομεν πλέον νὰ
κάμωμε νταβὰ μῆτε ἡμεῖς μῆτε ἄλλος ἀπὸ τὸ γένος μας, μῆτε μικρὸς
μῆτε μεγάλος σὲ ὅποιον Μουτεβελῆ ὅπου νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Καστέλλι μας.
Καὶ διὰ τὸ ἀληθὲς κάνομεν τὸ παρὸν καὶ βάνομεν καὶ τοὺς κάτωθεν
ὑπογεγραμμένους μαρτύρους:

Γιάννης Βολουδάκης, μάρτυρας

Πῶλος Βολουδοσηφάκης, μάρτυρας
 Νικόλας Κανηλάκις, μάρτυρας
 Γιάννης Κουιτρού[μ]παδάκης, μάρτυρας
 Σήφης Βολουδογιαννάκης, μάρτυρας
 Γερώνυμος Πρηστουλάκης, μάρτυρας
 Μανιός Κοπακάκης, μάρτυρας

Νικολάκης Νταμουλάκης ἔγραψα ἔως μου ἴσασιν τὰ δύο μέρη.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ὡς ἤδη ἐξηγήθη ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (σημ. 22), ἡ λ. «Σήφη» διορθωτέα εἰς : «Στρατή».

²⁾ Περὶ τοῦ παραδόξου τούτου συμβιβασμοῦ βλ. ὅσα ἤδη ἐλέχθησαν ἀνωτέρω (σελ. 242 σημ. 42).

³⁾ *Τίνομαι σούλφης* = εἰρηνεύω. Ἡ φράσις εἰλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.

3

Βιβαίωσις τοῦ Μουτεβελῆ Σφακίων περὶ ἀπιλλαγῆς τῶν ἀδελφῶν Μπουρδουμπάκη οἰασδήποτε εὐθύνης διὰ τὸν ὑπ' αὐτῶν διαπραχθέντα φόνον τοῦ Γ. Φουράκη (26 Μαρτίου 1801).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίας γραμμὰς διαστ. 0,23×0,16. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἢ σφραγίς, ἢ υπογραφή καὶ ὁ ἐκτελεστήριος τύπος ὡς ἐν τῷ ὑπ' ἀρ. 2.

1801, Μαρτίου 26

Ἔσονται καὶ νὰ σκοτώσουν τὸ Γιώργη Φουράκη καὶ λέσιν πῶς τὸν ἐσκότισε ὁ Ρουσοῦς [Μ]πουρδου[μ]πάκης¹ καὶ ὁ Στρατῆς [Μ]πουρδου[μ]πάκης τοῦ Σήφη ὁ γιός, ἔπιασά τοι καὶ τοὶ δυὸ ἐγὼ Ἄπιτουσαμὲν - ἀγάς, ὁ Μουτεβελῆς τῶν Σφακίων, καὶ ἐπῆρα τινε τὸ τζερεμέ², καὶ μὲ τὸ νὰ μοῦ δώσουν τὸ τζερεμέ μου, τῶνε δίνω καὶ ἐγὼ τὸ παρὸν γράμμα, εἰς κάθε καιρὸν φανέρωσιν, νὰ μὴν ἔχουν ἀπὸ κανένα Μουτεβελῆ διὰ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ξέταξην, ὅποιος κι ἂ βροσκοται εἰς τὸ Καστέλλι.

Ἐνδοξότατος Ἄπιτουσαμὲν - ἀγάς, Μουτεβελῆς Σφακίων,
 δίνω τὸ παρὸν μὲ τὸ μουχούρι μου³

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹⁾ Ἄντι τῆς λ. «[Μ]πουρδου[μ]πάκης» εἶχε γραφῆ πρότερον : «Κου[ν]τουράκης» καὶ εἶτα διεγράφη. Ὁ χαρακτὴρ τῶν γραμμάτων ἀνήκει εἰς τὸν γραφεὺ τοῦ ὑπ' ἀρ. 2 Ν. Νταμουλάκη, περὶ τῆς ἀπροσεξίας τοῦ ὁποίου καὶ τῶν λόγων ταύτης ἐπιβαλλομένων διορθώσεων βλ. ἀνωτέρω σελ. 239, σημ. 22.

²⁾ Πρόστιμον (βλ. Ε.Ε.Κ.Σ., Γ, 177. Πρβλ. τὴν παροιμίαν : «σκότωνε κουζουλούς, πλήρωνε τζερεμέδες»).

³⁾ *Μουχούρι* (τὸ) = ἡ σφραγίς.

4

Διαταγή τοῦ Τεφερτιάρη τῆς Κρήτης, δι' ἧς πωλεῖται εἰς τὸν Σήφην Μπουρδουμπᾶν ἡ δημευθεῖσα περιουσία τοῦ ἀνυποτάκτου Γιώργη Γλιναῖ (15 Νοεμβρίου 1808).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χαρτοῦ με ὑδατίνας γραμμὸς δισσι. 0,30×0,21. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Τεφερτιάρη τῆς Κρήτης με τὴν λ. «Χαμουζά» καὶ ἡ ἰδιόχειρος ὑπογραφή του. Ἄνω ἀριστερὰ ἐπὶ τοῦ περιθωρίου ὑπάρχουν αἱ ἐνδείξεις: «Καστέλλι Σφακιά χωρίον Ἀσκούφου Στραβόραχη».

Ὁ ἐνδοξότατος καὶ ἐκλαμπρότατος Χαμουζά - [μ]πη - ἐφέντης, Τεφερτιάρ - ἐφέντης πάσης Κρήτης, προστάζω:

Ἔσονταις καὶ νὰ εἶναι ὁ Γιώργης Γλιναῖ ἀπὸ χωρίον Ἀσκούφου κλέπτῃς, φονιάς, ἀσῆς¹ καὶ κακὸς ἄνθρωπος καὶ ὄλο τὸ Καστέλλι μού ἐκλαύθηκε διὰ τὰ μεγάλα κακά, ὅπου εἶχε καμωμένα, ἐπάσχισα με κάθε τρόπον νὰ τὸν πιάσω, ὅμως δὲν ἐστάθη ἱσχυρὸς². Καὶ με τὸ νὰ τὸν μαρτυρῇ τὸ Καστέλλι ἕνα τέτοιον ἄνθρωπον, ἔλασα τὸ σπῆτι του καὶ ἔκαμα ἱζάπι³ τὸ προῖμα του. Καὶ πουλῶ τοῦ Σήφη [Μ]πουρδου[μ]πᾶ τὸ κατάλυμα τοῦ ἄνωθεν Γλιναῖ με τὸ σῶχωρο καὶ με τὴν καρδέ, Καὶ τοῦ πουλῶ καὶ τὸ ἀμπέλι, ὅπου ἔχει στὸ Νιβγορίτη. Καὶ τοῦ τὰ πουλῶ διὰ γρόσια ἑκατὸν ἐβδομήντα πέντε (Νο 175) καὶ ἀπὸ τὴν σήμερον καὶ ὀμπρὸς νὰ εἶναι καὶ νὰ γροικᾶται τέλειος νοικοκύρης ὁ Σήφης [Μ]πουρδου[μ]πᾶς εἰς αὐτὸ τὸ προῖμα, ὅ,τι θέλει νὰ τὸ κάμη, πουλήσῃ το, χαρίσῃ το, νὰ μὴν ἔχει καμμιάν ἐξέτασιν οὔτε ἀπὸ τὸ μέρος μας οὔτε ἀπὸ τὸν Μουτεβελή - ἀγὰ οὔτε ἀπὸ ἄλλην κρίσιν, ὅπου νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ Καστέλλι. Διὰ τοῦτο τοῦ δίνω τὸν παρόν μου [ν]ιβαντεσκερὲ⁴ εἰς χεῖρας του, διὰ νὰ ἔχῃ τὴν ἰσχὴν καὶ τὸ κῦρος εἰς κάθε καιρὸν καὶ νὰ τὸ κρατῇ διὰ σενέτι του⁵.

1808, Νοεμβρίου 15, Σφακιά⁶.

Ἐξεδόθη τὸ παρόν διὰ προσταγῆς μου

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1) Ἀνυπότακτος, ἀπειθής, ἀντάρτης.
- 2) Τρόπος.
- 3) Κάνω ἱζάπι = δημεύω. Ἡ φρ. ἐλλημμένη ἐκ τῆς τουρκικῆς.
- 4) Ἡ λ. ἐδῶ σημαίνει: Πιστοποιητικὸν (βλ. καὶ σημ. 1 τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 ἔγγραφοῦ).
- 5) Τίτλος, ἀπόδειξις.
- 6) Πρβλ. ὅσα ἀνακριβῶς γράφει ὁ Παπαδοπετράκης περὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Σφακιανῶν: «Οὐδεμία πολιτικὴ οὔτε θρησκευτικὴ ἀρχὴ εἶχε δικαίωμα ἐπὶ τῆς χώρας τῶν Λευκωρεϊτῶν... Τὸ παρ' αὐτοῖς ἄσλον οὐδέποτε ἐτόλμων νὰ προσβάλλωσιν οἱ Τοῦρκοι... Τὸ ἄσλον τοῦτο τῶν Λευκωρεϊτῶν διετέλει ἀπ' ἀρχῆς ἕως τὸ 1830 ἀπρόσβλητον καὶ ἀπαραβίαστον» (σελ. 114).

5

Διαταγή τοῦ Βεζύρ - Κιαγιασῆ ρυθμίζουσα οἰκονομικὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς Χώρας Σφακίων καὶ ιδιώτου (7 Φεβρουαρίου 1820).

Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνια γραμμὰς διαστ. 0,22×0,32. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἢ ιδιόχειρος ὑπογραφή τοῦ Βεζύρ - Κιαγιασῆ καὶ κάτωθεν αὐτῆς ὁ τύπος τῆς σφραγίδος του μὲ τὰς λ. «*Ἀπὶ — Μουσᾶ*» (=ὁ δούλος Μουσᾶ). Δεξιὰ τῆς σφραγίδος ἢ τουρκικὴ χρονολογία: «*5 Γκιμαζιουλεβὲλ 1235*».

Ὁ ἐνδοξότατος καὶ ἐκλαμπρότατος

Βεζύρ - Κιαγιασῆ¹ προστάζει καὶ γράφομεν

Καπετανεῖοι καὶ προεστοὶ καὶ λοιποὶ ἀγαγιάδες τῆς Χώρας τῶν Σφακίων,

Ἐπειδὴ καὶ νὰ ἦλθε ὁ Μανόλης τὸ κοπέλι καὶ ἔδωσε ἀρτζουχάλι² ὅτι τοῦ ζητᾶτε νὰ δώση τὰ ἐξακόσια γρόσα καὶ αὐτὸ δὲν ἔχει δύναμιν νὰ τὰ δώση, καὶ μὲ τὸ νὰ τὰ βρῆτε αὐτὰ τὰ ἄσπρα ἐτότες καὶ τὰ δώσετε, σᾶς γράφομεν ἐδᾶ καὶ σιέλνομεν τὸν παρόν μας καβάζη μπουμπασίρη³ μὲ τὰ κοπέλι μαζὶ νὰ σᾶς δώση τὸ κοπέλι τετρακοσιῶ γροσῶ προᾶμα του καὶ τὰ διακόσια νὰ τὰ πάρουσι ἀπὸ τὸ χωριὸ ἐκεῖνοι ὅπου τὰ ἔχουσι δοσμένα, νὰ δώση τὸ κοπέλι μόνον τετρακόσια γρόσα καὶ τὰ διακόσια νὰ τὰ ρίξετε⁴ εἰς τὸ χωριὸ νὰ τὰ πάρουσι ἐκεῖνοι ὅπου τὰ βρῆκασι, καὶ νὰ δώσετε καὶ τοῦ καβάζη μου, ὅπου ἔρχεται αὐτοῦ ἐδᾶ, γρόσια ἑκατὸν χισμέτι⁵, ἀπὸ τὸν ἐζητήξετε διὰ νὰ ἔρθη νὰ σᾶς σκουδέρη⁶ τὰ ἄσπρα σας· λοιπὸν τότε σιέλνομεν ξαργουτοῦ, καθὼς ἐγράφετε, νὰ ἔρθη νὰ σᾶς σκουδέρη ἀπὸ τὸ κοπέλι <ι> τετρακόσια γρόσα καὶ νὰ πουλήση ἀπὸ τὸ προᾶμα του νὰ σᾶς τὰ μετρήση. Καὶ ἀφοῦ δώση αὐτὰ, νὰ μὴν τὸ πειράξετε πλέον καὶ νὰ δώσετε τοῦ καβάζη μας γρ. 100 καὶ νὰ πάρετε ἀπὸ τὸ χωριὸ τὰ διακόσια. Ὅχι ἕτερον καὶ ἄλλως μὴν κάμειτε.

1820, Φλεβαρίου 7

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Διευθυντῆς τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου τοῦ Βεζύρη.

²) *Δίδω ἀρτζουχάλι* = ὑποβάλλω αἰτησίν.

³) *Καβάζης* = σωματοφύλαξ· *μπουμπασίρης* = ἀπεσταλμένος, κλητήρ.

⁴) Πρβλ. τὴν παρὰ πόδας τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 ἐγγράφου σημ. 4. Τὸ *ρίχνω* ἐδῶ σημαίνει τὸ αὐτὸ μὲ τὴν ἐκεῖ φράσιν *κάνω ἀνέριξη*.

⁵) Ἄμοιβή ὑπηρεσίας.

⁶) *Σκουδέρω* = εἰσπράττω. Τὴν λ. ἠρμῆνευσεν ὁ Ξανθοῦδίδης («Χριστιανικὴ Κρήτη», Α, 351).

6

Ἐγγραφοῦ τῆς Ἀρμοστείας Κρήτης πρὸς τὸν Πρωτόπαπαι Σφακίων περὶ εἰσφορᾶς 1000 γρ. εἰς τὸ Δ. Ταμεῖον (17 Ἰουλίου 1823).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὕδατινας γραμμὰς διαστ. 0,23 × 0,36. Ἐπὶ τοῦ κάτω ἀριστεροῦ ὁ τύπος τῆς σφραγίδος τοῦ Ἀρμοστοῦ μὲ τὰς λ. < Ἀρμοστής Κρήτης >. Κάτωθεν ἡ ἔνδειξις < 4 Ἀυγούστου, ἐπαράδοκα ἡς χίρας σάββου[;]σῶα καὶ ἀνελπιδίς >. Κατὰ τὴν μεταγραφήν ἐτηρήθη ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου.

Περί[οδος] Β'
ἀριθ. 27

Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Τὸ Φροντιστήριον τῆς Οἰκονομίας¹

Π ῶ ρ ο ς

Τὸν Κύριον Πρωτόπαπα Σφακίων²

Ἄφοῦ ἐπὶ Συνελεύσεως ἐπροβλήθη ἡ ἐξοικονόμησις τῆς ἀγορᾶς τῶν πολεμικῶν ἐφοδίων παρὰ τοῦ Κυρίου . . .³, κοινῇ γνώμῃ τῶν ἐπαρχιωτῶν σας ἀπεφασίσθη νὰ δώσητε εἰς τὴν ἤδη γινομένην καταβολὴν πρὸς βοήθειαν τοῦ Ταμεῖου γρόσια 1000.

Ἐπιμεθε εὐέλπει, ὅτι εἰς τοιαύτας χρησίμους [sic] πρὸς τὴν πατρίδα περιουσίας θέλετε προθυμοποιηθῆ νὰ καταβάλλῃ τὰ αὐτὰ χρήματα, διὸ καὶ παρακαλεῖσθε νὰ τὰ μειρῆσητε πρὸς τὸν Κύριον Χρ. Στρατιὴν Πελιβανάκη⁴, λάβετε δὲ παρ' αὐτοῦ ἀπόδειξιν, ἕως οὗ ἡμεῖς θὰ σᾶς ἀποστείλωμεν τὴν καθολικὴν ἐνσφράγιτον.

Σημειώσατε ὅτι ὑποσχόμεθα νὰ σᾶς τὰ πληρώση ἀμέσως ἀπὸ τὰ πρῶτα ἄσπρα θέλει ἔμβουν εἰς τὴν κάσσαν.

Ἐγχαίετε

Ἐν Βρούσαις Ἀμαρίου⁵ τῇ 17 Ἰουλίου 1823

Θεωρηθὲν ἐπικυροῦται

Ὁ Ἀρμοστής τῆς Κρήτης

Μανόλης Τομπάζης

Τ. Σ. : (Ἀρμοστής Κρήτης)

Ὁ Γ. Γραμματεὺς⁶

Ν. Οἰκονόμος

Τὰ μέλη

Κωνσταντῖνος Γερακάκις

Χρ. Ἰωάννης Ταβεργάκης

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς⁷

Β. Καλόγνωμος

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹) Περὶ τοῦ ὀργανισμοῦ τῶν δημ. ὑπηρεσιῶν ἐπὶ Τομπάζη (βλ. Ἰακ. Ν. Τομπάζη, Ἀδελφοὶ Ἰάκωβος καὶ Μανόλης Τομπάζης, ἐν Ἀθήναις, 1902, σελ. 274 κ. ἔξ., ἔνθα τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡμερολογίου τοῦ Ἀρμοστοῦ, καὶ Κριτοβ., 126 κ. ἔξ.

²) Ἦτο τότε μέλος τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Οἰκονομίας (βλ. Ι. Τομπάζη,

ἐνθ' ἄνωτ., 74), Προσέηνεγκε γενικῶς μεγάλα ποσὰ εἰς τὸν ἐπαναστατικὸν ἀγῶνα (Ψιλ 344, ὑποσ.).

^{*)} Ὄνομα δυσανάγνωστον.

^{*)} Οὗτος ἦτο τότε Γενικὸς Φροντιστὴς τῆς Θαλάσσης (βλ. τὸ παρὰ Μουρ ἐ λ λ φ., σ. 816 - 817, δημοσιευόμενον ἔγγραφον).

^{*)} Εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τοῦ Τομπάζη (Ι. Τομπάζη, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 275-277) ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς σχετικὰ: «30 Ἰουνίου. Ἐγένετο σκέψις περὶ τοῦ τόπου τῆς διατριβῆς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως καὶ ἀπεφασίσθη νὰ γίνη τὸ Ἀμάριον...» καί: «11 Ἰουλίου. Ἠλθομεν εἰς Βρούσαις Ἀμαρίου, ὅπου ἤρχισαν νὰ διαπράττονται αἱ πράξεις τῆς Διοικήσεως».

^{*)} Ὁ μὲν Ν. Οἰκονόμος τῆς Διοικήσεως, ὁ δὲ Γ. Καλόγνωμος τοῦ Φροντιστηρίου. (Περὶ τούτων καὶ τῶν ἄλλων ὑπογραφόντων φροντιστῶν βλ. καὶ τὴν παραπομπὴν τῆς ἄνωτ. σημειώσεως 1).

7

Ἐπιστολὴ ἐκ Κων)λεως τοῦ Π. Πελιβανάκη πρὸς τὸν ἐν Σφακίοις Χη Στρατὴν Βουρδουμπᾶν περὶ ἐμπορικῶν κυρίως ὑποθέσεων (14 Δεκεμβρίου 1829).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῆς μιᾶς σελίδος φύλλου χάρτου μὲ ὑδατίνης γραμμὰς διαστ. 0,15 × 0,20. Ὅπισθεν ἡ ἐνδειξις: «γράμμα τοῦ ποτέ μελιβανόπουλου». Λίαν δυσανάγνωστος. Μεθ' ἐκάστην λέξιν ὑπάρχει τελεία. Αἱ προθέσεις εἶναι ἠνωμέναι μετὰ τῶν λέξεων.

Κατὰ πολλὰ μου ἡγαπητὲ ἀφῆη - σύντεκνε Χη Στρατή,

Ἄκριβῶς σὲ χαιρετῶ μὲ δλην σας τὴν συνοδείαν. Ἄ ρωιᾶτε καὶ διὰ λόγου μας, δόξα τῷ ἀγίῳ Θεῷ καλὰ εἴμεστα διὰ τὴν ὥρα· τόσο δλπίζω καὶ διὰ λόγου σας. Ἠξευρε ὅτι τὸν Σετέμβ[ρ]ιον ὑπῆγα σὸ Τσιρίγο καὶ πρόλωσα ὅλα τὰ μηνιάτικα τοῦ σερμαγιαῖς. Τοῦ λόγου σου ἤσουν φενγαῖος¹. Καὶ ὅ,τι διάφορο ἔκανε ἔμεινε ἀπάνω μου, μηνῶν 6, καὶ τὸ ἴβαλα σερμαγιαῖ. Τώρα ἄφησα δλην τὴν σερμαγιαῖν ἐδῶ μὲ ὀρδινιὰ τῶν καπιταλιστῶν, τοῦ λόγου σου δὲν μὲ ἔγραψες τίποτας. Δοιπὸν δὲν ἤξεύρω τί ἀκολουθοῦμεν πιά. Ὑστερις ἄς ἄφηρες καὶ τὰ ἐδικά μου, διὰτὶ μελετῶ νὰ κιχίλα[ν]τίσω² ἕως τὸ Μάρτη. Κι ἔφησα τα σαράνια τάλαρα τοῦ Μιχαλάκη Παπαδάκη κρητικῶ—μὲ τ' Ἀλιφιερᾶκια εἶναι μαζί σ' ἓνα μαγαζι—ὡς διαλαμβάνει ἡ ἀπογραφή του ὀπισθεν τοῦ παρόντος, καὶ μὲ ὅποιον στείλης τὸ τεμεσοῦκι³ καὶ τὸ παρόν, νὰ σοῦ τὰ στείλη. Τὸ διάφορόν τως ἐννια μηνῶ τὸ ἴδωσα τοῦ Γιώργη Πολενάκη, γρ. 241, νὰ σοῦ τὸ βαστᾶ, ἔξαιτίας μου⁴ πε πῶς τοῦ χεις καὶ παραγγελιὰ νὰ σοῦ πάρη πρᾶμα ἀπὸ δῶ. Κάνει ἀκόμας τοῦ διοφύρου τὸ διάφορο τριῶ μηνῶ. Καὶ κείνο ἔμεινε ἀπάνω μου ἔξαιτίας δὲν εἶχα νὰ σοῦ τὸ στείλω κι ἐκεῖνο, διὰτὶ μ' ἔκαμαν μιὰ δουλειὰ ἓνας πατριώτης ἀπὸ χίλια γρόσα κι ἓνας Κασώτης ἄλλα ἔκατ' ἓνα, καὶ τὰ πλέρωσα ἐδῶ. Ὁ Γιωργῆς ξεύρει τὴν ὑπόθεση. Ἄ μ' ἐρωτᾶς τί χαμπάρια

Ἰπὸν τὴν Πόλῆν, τὰ πράματα εἶναι καλά: ὅ,τι θέλει ὁ Ροῦσος⁴ ὑποσκέθη ὁ Σουλτᾶνος καὶ διὰ τὰ μᾶς. Ἔδεσε τὴν δουλειάν μας καλά. Ἔως τὸ Μάρτη θ' ἀκούσωμε τὰ χαμπάρια ὅλα.

Μὴν ἔχοντας νεώτερον μένω

σύντεκνός σου Πῶλος Μπεχλιβανάκις

1829, Δεκεμβρίου 14 - σερρα

Σ Η Μ Φ Ι Ω Σ Ε Ι Σ

1) Βλ. εἰσαγωγ. σελ. 241 σημ. 36.

2) Διαχειμάζω.

3) Ἀπόδειξις.

4) Ἐνν. τὴν Ρωσίαν.

8

Ὁ Χῆ Στρατῆς Βουρδουμπᾶς ἀφηγεῖται τὰς περιπετείας τῆς ἐκ Σφακίων φυγῆς του μετὰ τὴν κατάληψιν των κατὰ Μάρτιον τοῦ 1824 ὑπὸ τοῦ Χουσεῖν - Πισᾶ (31 Ὀκτωβρίου 1832).

Ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐπὶ τῶν τριῶν πρώτων σελίδων διφύλλου χάρτου με ὕδατινας γραμμᾶς. Δισστ. σελ. 0,17 X 0,28. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν διετηρήθη ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ στίξις τοῦ πρωτοτύπου.

Εἰς τὰ 1823¹, τὴν 28 Μαρτίου ἡμέρα Δευτέρα μετὰ τὸ νὰ αἰχμαλωτίσθημεν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τὸν Μουσταφᾶ - Πισᾶ², μᾶς ἐκαταπλάκωσαν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἄνωθεν ἡμέραν, καὶ ἐρύγαμεν καθ' ἕνας ὅπως ἤθελεν ἡμπορέση, ἄλλος εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἄλλος εἰς τὴν θάλασσαν. λοιπὸν ἦτον ὁ Χατζῆ Τζούρης³ Μαλανδράκης: διὰ τὰ φύγη μετὰ τὴν γαλιόταν του, καθὼς ἦσαν καὶ ἄλλα πλοῖα. λοιπὸν ἀπεφάσισα καὶ ἐγὼ καὶ ἐμβαρκαρήσθηκα μετὰ τὸν ἄνωθεν Χατζῆ μετὰ τὴν φαμελίαν μου καὶ ἄλλαις φαμελίαις ἀρκεταῖς. μετὰ τὸ ἴδιον πλοῖον ἐμβαρκαρήσεν καὶ ὁ Κπ. Στρατῆς Ντελιγιαννάκης⁴ τὴν φαμελίαν του ἀντάμα καὶ τὰ πεθερικά του⁵, καὶ ἐπλήρωσεν ὁ Κπ. Στρατῆς τὸν Ναῦλον τῆς φαμελίας του, καθὼς τὸν ἐπλήρωσα καὶ ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι εἰς τὸν πλοῖο - αρχον. Ἐφύγαμεν ἀπὸ λουτροῦ τὴν ἄνωθεν ἡμέραν, καὶ ἤλθαμεν εἰς τὴν Βρουλιὰν εἰς τὸ Σέλληνον, καὶ ἐκάμαμεν ἡμέρας τρεῖς. Τὴν Μεγάλην Πέμπτην τὸ βράδυ, ἀκούσαμε κανονιαῖς, καὶ τὴν μεγάλην παρρασκευὴν ἐκβάλαμεν ἀνθρώπους ἐπάνω εἰς τὸ λαφοῦησι καὶ ἐκύταξαν ἂν ἐφαίνοντο Καράβια, καὶ διωξὸς δὲν ἐφαίνοντο τίποτε. ἐσυκοθήκαμεν εἰς τὰς τέσσαρας ὥρας τῆς ἡμέρας καὶ ἡμεῖς καὶ τὰ ἄλλα καΐκια ὁποῦ ἤμεθα ὁμάδι ἕως ἐπὶ κομμάτια νὰ τραβήξομεν εἰς τὸ συγγελιό⁶ ἢ τὸ Τηροῖον, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἀπεράσομεν εἰς τούτα τὰ Νησιά. ὅταν ἤμεθα ἀνάμεσα Συγγελιό καὶ Κρήτην, ἀκούσαμε πάλιν κανονιαῖς, καὶ

ἀνέβη ἓνας ἄνθρωπος ἐπάνω εἰς τὸ ἄρμπουρον καὶ ἶδεν καράβια οὐκ ἴστω. θὰ εἶδαν καὶ τὰ λοιπὰ καΐκια, καὶ ἄλλα ἐτροάβησαν διὰ τὸ Συγγελιὸ καὶ ἄλλα ἐγύρισαν ὀπίσω. ἐσώθησαν μερικὰ εἰς τὸ Συγγελιὸ καὶ ἄλλα ἐπίασθησαν. ἡμεῖς ἐγυρῶσαμεν ὀπίσω μὲ τοῦ Κπ. Μπροσὺ καὶ ἄλλην μίαν τρωχανιήραν τὴν ἰδίαν ἡμέραν τὸ βράδυ εἰς τοῦ Γέρου τὸ ἀμπελάκι ἀποκάτω εἰς τὴν στεριάν, καὶ ἀράξαμεν. ξημερόντοιας τὸ μεγάλο Σάββατον βλέπομεν τὰ Καράβια καὶ μᾶς εἶχον πολιορκημένους, καὶ δὲν ἠμποροῦσαμεν νὰ φύγομεν μήτε ἀπάνω μήτε κάτω, λοιπὸν εὐγῆκαμεν εἰς τὴν ξηρὰν, καὶ ἐρωτήσαμεν ἀνθρώπους ποῦ εὐρίσκονται τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα, καὶ μᾶς εἶπον ὅτι εἶναι κατεβασμένα ἕως τοῦ Κούνενη ὁποῦ εἶναι ἕως δυὸ ὥρες δρόμος ἀπὸ ἐκεῖ ὁποῦ ἤμεθα. ἐξεμβαρρηθήκαμεν ὄλλοι καὶ ἐπῆρην καθ' ἓνας ὅπου ἤθελεν τὸν φωτιστὴν ὁ Θεός, ἐπῆραμεν εἰς τὰ βουνά. Κατὰ τοὺς Κάμπους ἴδαμεν μίαν βάρδιαν ὅμως δὲν ἐγνωρίζαμεν ἢ Ρωμιοὶ ἢ Τοῦρκοι, καὶ ἐστρέψαμεν ὀπίσω κατὰ τὴν περιγυαλιάν. ἦτον καὶ ἡ γυναῖκα τοῦ Κπ. Στρατῆ μαζὺ. καὶ ἐκεῖνη σὰν ἶδεν πῶς ἐπῆραμεν κάτω, ἐγύρισεν ὀπίσω νὰ εὐρῆ τὸν Κύρη της ὅπου ἦτον εἰς τὸ περιγιάλι καὶ ὄλην της τὴν φαμηλιάν, μαζὺ καὶ ἄλλαις πολλαῖς φαμελιαῖς. ἡμεῖς ἐπῆραμεν τὴν περιγυαλιά, καὶ ἐκεῖ μᾶς ἀπήνησαν εἰς ἓνα ἀυλάκι τρία τρωχανιήρα ὁποῦ ἔβαζαν φαμηλιαῖς ὁποῦ ἔφευγον. τὸ βράδυ εἰς τὰ γέματα τοῦ Ἥλιου ἐνούμοσαν τὰ Καράβια, καὶ ἐκανόναρον τὰ Καΐκια, μὲ τὰ ὁποῖα ἤμεθα πρῶτα ἐμβαρκαρισμένοι. ἐν ταυτῷ ἐκατέβαινον τὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν ξηρὰν καὶ τὰ Καράβια ἀπὸ τὸ πέλαγος καὶ ἔχανεν ὁ ἄνθρωπος τὸν νοῦν του καὶ δὲν ἤξευρε ἀπὸ ποῦ τὰ πάρη'. τότες ἀκούοντας ταῖς κανονιαῖς ἐφοβήθησαν πολλαῖς φαμελιαῖς καὶ ἐξεμβαρκαρήθησαν ἀπὸ τὰ ἄνωθεν τρωχανιήρα. καὶ εἶτοι εὐρῆκαμεν ἡμεῖς ἀραλῆκι καὶ ἐμβήκαμεν ὄσοι ἐχοροῦσαμεν θαλασσόνοντες. ἡ γυναῖκα τοῦ Κπ. Στρατῆ ἦτον εἰς τὸ περιγιάλι ἀπ' ἔξω ἀπὸ τὰ πρῶτα καΐκια μὲ τὸν πατέρα της καὶ ἄλλος πολὺς λαός. τὸ διάστημα ἦτον ἕως ἓνα καὶ ἡμισὶ μῆλι, δὲν ἠμποροῦσα μήτε καιρὸν εἶχα νὰ τὴν βοηθῆρω, διότι μήτε τὰ καΐκια ἐπρόσμεναν καὶ ἐγὼ ἔπεσα εἰς τὸν γυαλὸν καὶ ἐχώθηκα ἕως εἰς τὰς μασχάλας. καὶ μὲ ἄρπαξεν ἓνας ἰδικός μας καὶ μὲ ἔμβασεν μέσα. εἰς ἄλλο καΐκι ἐμβήκα ἐγὼ, καὶ εἰς ἄλλο ἦτον ἡ φαμηλιά μου. ὅπου ἐπρόφθινεν καθ' ἓνας ἐμβήκεν, καὶ δὲν εἶχομεν καιρὸν νὰ πάρωμεν τίποτες, ἀλλὰ ἐμβήκαμεν μόνον μὲ τὴν ψυχὴν μας καὶ θὰ τὸ ἤξεύρη πολὺς λαός. ἐφθάσαμεν εἰς τὸ Συγγελιὸ εἰς τὰς ἕξ ὥρας τῆς νυκτός, καὶ ἡ φαμελία μου ἦλθεν ὅταν ἔμβαινα εἰς τὴν λυτουργιάν τῆς Λαμβρῶς, μὲ ἄλλο καΐκι.

1832 8βρίοιον 31

Χαιζῆς Στρατῆς
Μπουρδουμπάκης

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹⁾ Ἡ χρονολογία εἶναι ἐσφαλμένη. Ἡ κατάληψις τῶν Σφακίων καὶ ἡ φυγὴ τῶν κατοίκων ἔγινε τὸν Μάρτιον τοῦ 1824 (βλ. Κριτοβ. 281 κ. ἐξ., Παπαδοπ. 325 κ. ἐξ., Ψιλ. 562 κ. ἐξ., Ἰακ. Τομπάζη, ἔνθ' ἄνωτ., 298 κ. ἐξ., Κριάρη 490 κ. ἐξ., Μουρέλλου 828 κ. ἐξ. Τὸ σφάλμα ἐξηγείται, διότι ἡ ἀφήγησις ἐγράφη μετὰ 8 ἔτη.

²⁾ Ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας ἦτο ὁ Χουσεῖν. Εἰς τὴν μνήμην ὁμοῦ τοῦ ἀφηγητοῦ δεσπόζει ἡ προσωπικότης τοῦ Μουσταφᾶ — ἐπιτελοῦς τότε τοῦ Χουσεῖν (Κριάρη, 478) — λόγῳ τῆς μετέπειτα δράσεώς του.

³⁾ Οἱ Τζουρηδες ἢ Μαλανδράκηδες ἦσαν ἐπιφανῆς οἰκογένεια θαλασσινῶν ἐκ Σφακίων (Ψιλ. 309).

⁴⁾ Ἐπιφανὴς ἀγωνιστὴς ἐξ Ἀσφέντου (Παπαδοπ. 31, Κριτοβ. 8).

⁵⁾ Ὁ Στρατὴς Δεληγιαννάκης συνεδέετο τότε δι' ἀρραβῶνος μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ ἐκ Ρεθύμνης προκρίτου Χῆ Ἰωάννου Δαμβέργη ὀνόματι Μαρουλῆν. Κατὰ τὴν κατάληψιν τῶν Σφακίων ὁ Δαμβέργης μετὰ τῆς οἰκογενείας του δὲν κινήθη νὰ διαφύγῃ. Αὐτὸς καὶ ἡ σύζυγός του ἐσφάγησαν, ἃ δὲ υἱοὶ του καὶ ἡ θυγάτηρ του, μνηστὴ τοῦ Δεληγιαννάκη, ἠχμαλωτίσθησαν. Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως ὁ Δεληγ. ἐξηγόρασε τὴν μνηστὴν του καὶ τὴν ἐνυμφεύθη, οἱ δὲ ἀδελφοὶ τῆς ἠλευθερώθησαν ὑπὸ τοῦ Μεχμέτ - Ἀλῆ. (βλ. Ψιλ., 575-576 καὶ Κριάρη, 504). Ἐκ τῆς ὅλης ἀφηγήσεως τοῦ Χῆ Στρατῆ Βουρδουμπᾶ διαφαίνεται ἡ προσπάθειά του νὰ ἀποσείσῃ μωμφὴν προσαφθεῖσαν πιθανῶς αὐτῷ ἐπὶ ἐγκαταλείπει τῶν συγγενῶν, καὶ ἰδίᾳ τῆς μνηστῆς, τοῦ Στρ. Δεληγιαννάκη.

⁶⁾ Ἀντικύθηρα.

⁷⁾ Περὶ τοῦ δημιουργηθέντος τότε πανικοῦ βλ. παρὰ Κριτοβουλίδη (σ 287 - 292) τὴν δραματικὴν διήγησιν τῶν προσωπικῶν περιπετειῶν του. Πρβλ. Παπαδοπ. 327 καὶ Κριάρη 504.

⁸⁾ Βλ. ἄνωτ. σημ. 5, τελευταίαν παράγραφον.

Μ. Γ. ΠΑΡΛΑΜΑΣ